

Anılarda 12 Mart Muhtırası: “Bizden Başka Herkesin İktidarda Olduğu O Dönem”*

Önder BOZKUR**

Geliş Tarihi (Received): 08.08.2017– Kabul Tarihi (Accepted): 04.01.2018

Öz

12 Mart 1971 muhtırasını farklı açılardan ele almayı amaçlayan bu çalışmada öncelikle, Türkiye’nin demokratik gelişimini sekteye uğratan ve etkisi yaklaşık iki buçuk yıl süren askeri muhtıra sürecinden söz edilecektir. Bu kapsamda ilk olarak, muhtıra öncesi Türkiye’de meydana gelen iç ve dış dinamikler üzerinde durulacak ve ardından, çalışmanın asıl amacı olan “anılarda 12 Mart’ın izlerini ortaya çıkarma” konusunda, iki anı kitabı üzerinde durulacaktır. Bu anı kitaplarından ilki, 12 Mart döneminde Başbakan Yardımcısı olarak kabinde görev alan Sadi Koçuş’un anıdır. İkincisi ise, muhtıranın verilmesini müteakip iş başına gelen ve kurulan iki hükümete de başkanlık eden Nihat Erim’in anıdır. Türkiye’nin demokrasi yolunda yakın bir geçmişte pahalı bir bedel ödeyerek atlattığı 12 Mart hadisesinin, o dönemde sorumluluk makamında bulunan bu iki önemli ismin anı kitaplarıyla açıklanmaya çalışılmasının, günümüz olaylarına da ışık tutabileceği düşünülmektedir. Demokrasi ve toplumsal konulara merak duyanlar için dikkate değer bir çalışma olduğu görülecektir.

Anahtar Kelimeler: Muhtıra, İstifa, Vesayet, Ordu, Demokrasi.

* “Bizden Başka Herkesin İktidarda Olduğu O Dönem” ifadesini, iktidar olup muktedir olamamayı ifade etmek için Sadi Koçuş kullanmıştır. Bu tanımlama, 12 Mart sonrası kurulan hükümetlerin içinde bulunduğu durumu anlatması bakımından oldukça dikkate değer bir ifadedir. Koçuş, S. (1978), *12 Mart Anıları*, Cem-May Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, s 207

** Gazi Üniversitesi, Sosyoloji Anabilimdalı Doktora Öğrencisi, bbozkurtonder@gmail.com

12 March Memorandum in Memories – “The Time That Everybody is in Power but us”

Abstract

Considering the March 12 Memorandum in different aspects, this paper focuses primarily on the internal and external dynamics preceding the military memorandum process which affected Turkey’s democratic development for nearly two years. To do this, the study aims to “uncover the traces of March 12th.” with the help of two books of memories providing insight on that period. One of these memoirs belongs to Sadi Koçaş, who was in charge as Deputy Prime Minister in the cabinet during 12 March. The second one is the memoirs of Nihat Erim, who took the office after the military memorandum was issued and presided over two governments. It is evaluated that the effort to explain 12 March Event, for which Turkey paid the price to recover from in the recent past on the way to ensure democracy, with these memoirs by two significant names who had roles in responsible authorities back then can shed light on today’s developments. This study especially addresses to those interested in democracy studies and social issues.

Keywords: *Memorandum, Resignation, Guardianship, Military, Democracy.*

Giriş

12 Mart 1971 muhtırası, Türk demokrasi tarihinde darbeler dönemi içinde 27 Mayıs 1960'tan 12 Eylül 1980'e giden süreçte, bir ara dönem olarak hafızalardaki yerini almıştır. Muhtıralarla darbeler tam olarak aynı şeyleri ifade etmeseler de ortaya koyduğu sonuçlar itibariyle değerlendirildiğinde, benzerliklerinin farklı yanlarına galip geldiği görülecektir. Her ikisinin de, hem hükümetin demokratik olmayan bir yöntemle değiştirilmesi sonucunu doğurmaları hem de ekonomik, sosyal, psikolojik ve uluslararası boyutları ihtiva ederek, toplumun geneli yanında tek tek fertler üzerinde de derin izler bırakması, darbe ve muhtıraların ikiz kardeşler olarak ele alınmasına neden olmuştur.

Ancak muhtıra döneminin ilk iki hükümetine Başbakanlık eden ve bu çalışmada adından sıkça söz edilecek olan Nihat Erim, 12 Mart'ı, 27 Mayıs biçimi bir "ihtilal" ya da bir "devrim" olarak değerlendirmez. Ona göre 12 Mart muhtırası, politikacılara yönelik bir "ihtar", bir "tebiih" mahiyetindedir (Erim, 2007: 8). Nusret Kirişcioğlu[†] ise, 12 Mart'ı 27 Mayıs'a benzetme gayretlerinin her bakımdan karşısında olduğunu belirterek, bu iki askeri girişimin arasındaki farkları şöyle özetlemiştir:

"27 Mayıs, ordu komuta zincirinin çoğunluğunun bilgisi dışında gizli hücre ve komite faaliyetleri ile hazırlanmıştır. Buna mukabil 12 Mart muhtırası, ordu üst kademesi tarafından hazırlanmış ve verilmiştir. İkinci olarak, 12 Mart muhtırası Anayasa değişikliğini mümkün kılacak partiler arasında görüş birliğinin sağlanmasının imkânsız olduğunun anlaşılmasından sonra verilmiştir. Hâlbuki 27 Mayıs hazırlıkları, 1954 senesinde yani sonradan darbeye bahane olarak gösterilen sebeplerin hiçbiri ortada yokken başlamıştır. Üçüncüsü, 12 Mart muhtırası, 27 Mayıs darbesinden farklı olarak, askeri müdahaleyi fiilen tahakkuk ettiren bir el koyma olarak tecelli etmemiş ve demokrasiyi kurtarma ihtimali açık bırakılmıştır" (Kirişcioğlu, 1973: 31-36).

12 Mart'ı bir ara dönem olarak değerlendirme yoluna giden Bülent Tanör'e kulak verildiğinde ise Tanör, yarı-askeri ya da askeri rejimlerin ortaya çıkışını, istikrarsızlık ve sivilleşmemenin hem göstergeleri hem de sonuçları olarak görmüş ve bunlardan birincisine, "12 Mart rejimi ara dönemi" adını vermiştir (Tanör, 2016: 407).

[†] Nusret Kirişcioğlu, Demokrat Parti zamanında 3 dönem milletvekilliği yapmış, 27 Mayıs Darbesinin ardından kurulan Yüksek Adalet Divanı'ndaki yargılamalarda idamı istenen 15 kişi içerisinde yer almıştır. Bu kişiler; Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Emin Kalafat, Nedim Koraltan, Agâh Erozan, İbrahim Kirazoğlu, Baha Akşit, Bahadır Dülger, Osman Kavrakoğlu, Rüştü Erdelhun, Nusret Kirişcioğlu, Hami Sancar, Zeki Erataman'dır. 16 Eylül 1961'de Resmi Gazetede yayımlanan karara göre, Bayar, Menderes, Zorlu ve Polatkan oybirliğiyle, diğer 11 sanık oyçokluğuyla idama mahkûm olmuştur. Milli Birlik Komitesi, oybirliğiyle idam kararı verilenlerin asılmasına, oyçokluğuyla idam kararı verilenlerin müebbet hapse mahkûm olmasına karar vermiştir (Tarım, 2013: 25-26).

Türk siyasetinin çok önemli bir figürü olan ve kendisi hükümette iken bu muhtıraya maruz kalıp hükümeti sona erdirmek durumunda kalan Demirel, yapılan bir röportajda 12 Mart'ı şu şekilde değerlendirmiştir:

“...12 Mart bir nevi darbedir. Demokratik rejim içinde darbe. Bunu meşru sebeplere bağlamaya kalkma zorlamadan ibarettir. 12 Mart'ta millet iradesi aşılmıştır. Millet iradesi aşılmış ise, rejim kopmuştur. Böyle bir muhtıraya muhatap olan, hükümetten ziyade rejimdir...” (Gürkan, 1986: 138).

Demirel'in bu ifadesi, 12 Mart ile ilgili çok net belirlemeler yapmaktadır. Buna göre 12 Mart; ilk olarak demokratik rejime karşı bir darbedir ve milletin iradesine karşı yapılmıştır. İkinci olarak, darbenin muhatapı hükümet değil rejimdir. Yani, Türkiye'nin yerleşik siyasi rejimi, genel anlamda Cumhuriyet ve özelde ise ülkenin demokratik birikimleri askeri bir darbeye ortadan kaldırılmak istenmiştir.

12 Mart muhtırası hakkında yazılmış kitaplara, konuya ilişkin yayımlanmış makale ve çalışmalara göz atıldığında; muhtıraya yol açtığı düşünülen birçok iç ve dış faktörlerden söz edildiği görülmektedir. Bu çalışmada, muhtıranın verilmesi öncesinde Türkiye'de yaşanan iç ve dış gelişmelere kısaca değinilmiştir. Bundan maksat, çalışmanın asıl amacı olan anılarda 12 Mart'ın izlerini ortaya çıkarma konusunda makalenin bütünlüğü açısından yarar sağlayacağı düşüncesidir.

Muhtıranın anı kitaplarında nasıl yer bulduğu hakkındaki açıklamalar konusunda ise, iki anı kitabından faydalanılmıştır. İlki, 12 Mart döneminde kurulan 1. Erim Hükümeti'nde Başbakan Yardımcısı olarak kabinede görev alan CHP Konya milletvekili Sadi Koçaş'ın 1978 tarihinde yayımlanan anıdır. İkincisi, muhtıranın verilmesini müteakip iş başına gelen, 33. ve 34. Cumhuriyet Hükümetleri 'ne iki dönem başkanlık eden CHP Kocaeli Senatörü Nihat Erim'in anıdır.

Türkiye'nin demokrasi yolunda önemli bir dönemecini teşkil eden ve yakın bir geçmişte pahalı bir şekilde tecrübe ettiği 12 Mart hadisesinin, o dönemde sorumluluk makamında bulunan bu iki önemli ismin anı kitaplarıyla açıklanmaya çalışılmasının, günümüz siyasal hayatının anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Her iki anı kitabı, 12 Mart'ın genel havasını yansıtması bakımından değişik açılardan ele alınmıştır. Anı kitaplarının her ne kadar objektifliği tartışma konusu yapılırsa da olayların gerçekleştiği zamanlarda meydana gelen gelişmelerin, televizyon, kitap, gazete ve dergi gibi farklı kaynaklarca da desteklenmesi bu eserlerin doğruluğuna olan güveni arttırmaktadır.

12 Mart döneminin siyasal atmosferini hissetme, zamanın ruhunu yakalama adına tam da siyasetin ortasında yer alan bu iki ismin anılarından yola çıkmak, Türkiye'nin o dönemde

karşılaştığı ağır sorunlarına çözümler üretme noktasında, geçmişe yeniden bakmayı ve bir nebze de olsa Türk siyasetinin normalleşmesi ve demokrasinin gelişmesine katkı sunmak anlamında söz konusu eserlerden ders çıkarmanın kaçınılmazlığını göstermektedir.

Kemal Karpat'ın (2014: 21-22) dediği gibi, siyasi düşüncelerimizin ve devlet kavramının tarihçesini dile getirmenin ana nedeni, bugünü daha iyi anlamamız için geçmişimizi bilmenin kaçınılmaz bir şart olduğu düşüncesidir. Bugün tartışılan, elitlerin devlete hâkimiyeti ve devlet-halk ilişkilerinin kökenleri sorunu, bin yıldan beri uygulanan bir felsefe ve gelenekten anlaşılabilir.

1. Türkiye’de 12 Mart Öncesi Yaşananlar

Türkiye’de demokrasinin emekleme ve ardından gelişim süreçlerine bakıldığı vakit, askeri kurumların hem nicel hem de nitel ağırlığından bahsedilebilir. Bu duruma, yazı ve beyanatlarıyla orduya destek veren aydınların göz ardı edilemeyecek tutumlarını da eklemek gerekir. 12 Mart öncesi günlerde de ordunun toplumsal gelişmeyi hızlandıracağı düşüncesi ile Türkiye’de öteden beri var olan orduyu göreve davet etme eğilimi, aydın kamuoyunda hâkim olmaya başlamıştır (Kayalı, 2015: 169).

Silahlı bir gücün darbelerle, muhtıralarla ya da çeşitli tarihlerde örnekleri görüldüğü üzere medya ve aydınlar aracılığıyla şu veya bu şekilde sivil yönetimlerin işine karışması, dünyanın hangi ülkesinde olursa olsun demokrasi ve hukukun sağlıklı gelişimi için çeşitli tehlikeleri bünyesinde barındırmaktadır. Türkiye’de ise, genellikle askeri vesayet kültürü olarak adlandırılan bu realitenin arkasında yer alan kültürel ve sosyolojik dinamiklerin tespiti, geçmişten bu zamana demokrasinin gelişim evrelerini anlama noktasında ortaya çarpıcı sonuçlar çıkaracaktır.

Walter Weiker’in *1960 Türk İhtilali* adlı kitabında sözünü ettiği ve 1966 yılında Fransa’daki Dijon Üniversitesinin düzenlediği, sosyal birliği gerçekleştirmemiş memleketlerde ordunun askerlik görevi dışındaki rolü ve etkileri isimli açık oturum, hem Türk demokrasi tarihinde hem de dünyanın diğer benzer ülkelerinde zaman zaman görülen askeri müdahaleleri farklı bir açıdan değerlendirmeye tabi tutmuştur. Her ne kadar görüşlerine katılmasak da, sözü edilen bu açık oturum esnasında şöyle bir değerlendirmede bulunulmuştur:

“Türkiye sosyal birlik bakımından yetersiz bir memlekettir ve ordu işe karışmadan politik ve sosyal gelişmesini gerçekleştiremeyeceğe benzemektedir” (Weiker, 1967: 201-203). Bu bakış açısının oryantalist bir bakışı ihtiva ettiği açıktır. Acaba Türkiye’deki sosyal durum

bu şekilde midir? Bu sorunun yanıtı, İttihat ve Terakki[‡] zamanlarından günümüze kadar uzanan bir tarih kesitine göz atılmasını gerekli kılmaktadır. Hatta somut olarak ifade edilecek olursa, 1876'dan 2016'ya kadar aradan geçen 140 yıl, yukarıda sözü edilen askeri müdahalelerin arkasındaki kültürel ve sosyolojik dinamiklerin tüm boyutlarıyla incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Türkiye'de darbe ve müdahaleler zincirinin birbirine yakın halkalarını teşkil eden 27 Mayıs darbesi ve sonrasında vukuu bulan 12 Mart muhtırasına göz atıldığında; Türk demokrasi tarihinde, 1960 ve 1970 arasındaki bu 10 yılda gerek idari ve gerekse siyasi gelişmeler nasıl bir seyir izlemiştir ki, 60 darbesinin yaraları henüz sağaltılmamışken, demokratik anlayış ve kurumlara ikinci bir neşter vurulmak istenmiş sorusu akla gelmektedir.

Aslında 27 Mayıs darbesinin ardından yürürlüğe giren 1961 Anayasası'nın, bu yaralara iyi bir merhem olacağı düşünölmüştü. Genel hatlarıyla hatırlanacak olunursa, bu Anayasa ile yıllardır özlemi duyulduğu düşünölen fikir özgürlüğü, demokratik katılım, işçi ve çalışma hakları gibi sosyal ve ekonomik düzenlemeler, geniş bir yelpazede ülkenin temel fay hatlarında yapısal dönüşümler öngörölmüştü. Ancak daha ilk beş yıl geçmeden nazariyatın fiiliyata uymadığı ya da uydurulamadığı bir durumla karşı karşıya kalınmıştır. Kurtuluş Kayalı'nın (2015: 139) ifadesiyle, 1965 sonrası Türk siyasal hayatı, tıpkı İttihatçı-İtilafçı çatışmasına benzer mücadelenin oluştuğu bir ortamın hikâyesi olmuştur.

Nihat Erim'e göre, 12 Mart muhtırası bir başka noktaya daha parmak basmaktadır. Ona göre, 1961 Anayasasının öngördüğu reformlar aradan 10 yıl geçmesine rağmen, ciddi olarak ele alınmamıştı. Yurttaki sosyal ve ekonomik bunalımın nedenlerinden biri de buydu (Erim, 2007: 10).

12 Mart'a giden süreçte, sol aydınlar da Erim gibi düşünmekte ve 27 Mayıs'ın amacına ulaşamadığı görüşünü savunmaktadırlar. Bu dönemlerde yayın yapan ve Dođan Avciođlu'nun başyazarlığını yaptığı Yön dergisinde, halkın bilinçlenmesi ve belli bir seviyeye gelmesi gerektiği, halkın kırsalda toprak ağaları ve muhafazakâr çevrelerin baskısı altında olduğu fikirleri ortaya atılarak, Türk ordusunun Osmanlı'dan bu yana yenikliklerin en başında yer aldığı ve reformların savunucusu olduğu ifade edilmiştir. Bu dergiye göre, günümüzde de (12 Mart öncesi zamanlar) ordunun bu görevi üstlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Dođan Avciođlu, ordu, üniversite, bürokrasi içerisindeki bazı dinamik unsurların topluma yön vermesi

[‡] Abdöülhamid yönetimine karşı ordu içinde örgütlenen aydınlar meşrutiyet yönetimini getirmek istemiş, 31 Mart ayaklanmasını örgütledikleri harekât ordusu ile bastırarak, Babı ali baskını ile hükümeti ele geçirmeyi başarmışlardır. Genç yaşlarında koskoca imparatorluğu yönetmeye talip olan bu isimlerin başındakiler, Enver, Cemal ve Talat Paşalardır. Arkalarında o dönemin genç aydınları ve subayları bulunmaktadır (Gürkan, 1986: 8).

gerektiğini düşünmektedir. Bu unsurlara o dönemde “zinde kuvvetler”, bu fikri savunulara ise, “tepeden inmece” denilmektedir (Tarım, 2013: 82).

Türkiye’yi 12 Mart’a götüren sebeplerin neler olduğu sorusuna, buraya kadar anlatılan genel açıklamalar ile hemen yanıt vermek çok kolay olmasa gerektir. Ancak, ülke içinde ve dışında önemli denebilecek birtakım gelişmelerin 12 Mart öncesinde yaşandığını veya yaşatıldığını söylemek mümkündür. Aslında ülkenin kendi iç meselesi denemeyecek boyutlara ulaşan bu iç dinamikler, o dönemde çok yüksek yoğunlukta sosyal huzursuzlukların yaşanmasına sebep olmuştur.

1.1. Gençlik Hareketleri ve İşçi Olayları

12 Mart döneminde, üniversite gençliğinin siyaseti etkileme ve yönlendirmede ön planda yer aldığı ya da ön plana çıkartıldığı görülecektir. Bu dönemin sembol olaylarından birisi, 1969 yılında ODTÜ’de yaşanan ve ABD Büyükelçisinin arabasının yakılmasıyla sonuçlanan eylemdir. Kayalı’ya (2015: 182) göre, bu dönemde gençlik kullanılmak istenmiştir. Öğrenci gençliğinin büyük çoğunluğuna hâkim olan grubun temel sloganlarından biri, “Ordu-Gençlik Elele, Milli Cephe” olmuştur.

12 Mart öncesinde Demirel’in meşhur, “yollar yürümekle aşınmaz” sözü, bu dönemde söylenmiştir. Bu sözün Türk siyasi kültüründe ne anlama geldiği konusunda her ne kadar polemikler sürüp gitse de o dönemin koşulları içinde bu sözün, “siz istediğiniz gibi hareket edin ama sonuç değişmeyecektir” anlamı taşıdığı çok açıktır.

Weiker’e (1967: 261) göre, üniversite olayları, işçi hareketleri gibi meydanların hareketli olduğu ve genel anlamıyla sosyal huzursuzlukların yaşandığı bu dönem, aslında çok yeni gelişmeler de değildi. Daha on yıl öncesine kadar 27 Mayıs darbesi öncesinde de benzer eylemlere rastlanmaktaydı. Örneğin 27-28 Nisan 1960 günlerinde üniversiteliler “yaşasın hürriyet” diye Beyazıt meydanına doğru yürüyüş yapmış ve yaşanan olaylarda ölen ve yaralananlar olmuştu.

12 Mart öncesinde, sağda solda garip şekilde peş peşe bombaların patladığı ve yükselen sol gerillacılık söyleminin etkisiyle şehir gerillaları olarak tanımlanan ancak gerçekte terör eylemleri olarak görülecek; banka soyma ve adam kaçırma gibi alışılmadık eylemlerin gerçekleştiğine şahit olunmaktaydı. Örneğin 4 Mart’ta Başkent’te, liderinin Deniz Gezmiş olduğu Türk Halk Kurtuluş Ordusu isimli illegal bir yapılanma, Balgat’taki hava üssünden 4 Amerikalı havacıyı kaçırma eylemini üstlenmişlerdi (Birand, vd. 1994: 191).

Yukarıda kısaca sözü edilen ve özellikle üniversite gençliğinin başını çektiği bu sokak olaylarının yanı sıra, 1971 Muhtırasına giden süreçte ikinci önemli bir gelişme de, işçi

eylemleridir. 15-16 Haziran 1970 tarihinde meydana gelen ve iki gün boyunca ülke gündemini meşgul eden işçi olayları, Sendikalar Kanunu'ndaki bir değişiklik üzerine patlak vermiştir. Bu olaylara Türk-İş ve DİSK'ten işçiler katılmış ve böylece 12 Mart öncesinin en büyük kitle eylemi meydana gelmiştir. Olayı “ihtilal provası” şeklinde değerlendiren dönemin Adalet Partisi iktidarı, sıkıyönetim ilan etmek zorunda kalmıştır (Kayalı, 2015: 176-177).

İşçi eylemleri sermaye çevreleri üzerinde şok etkisi yaratmış ve bu eylemlerin “Ekim İhtilali” şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur. Sermaye çevreleri 16 Haziran'ı izleyen günlerde yakın ve mutlak bir tehlike karşısında olduklarını ve hemen etkili bir şekilde bu duruma son verilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu çevreler, Demirel yönetiminin yumuşak ve tedbirsiz bir duruş sergilediğini düşünerek, olayların büyük sorumluluğunu hükümette gördüklerini ileri sürmüşlerdir (Cem, 1977: 93).

1.2. Ekonomik Durum

12 Mart öncesinde yaşanan anarşik faaliyetlerin yanında ülkenin ekonomik durumundan söz edilecek olunursa, o dönem için paranın aşırı bir değer kaybına uğradığını, daha doğru bir ifadeyle enflasyonun etkisini iyice hissettirdiği söylemek mümkündür. Bu duruma, 12 Mart öncesi aylarda, 9 Ağustos 1970 tarihinde, Türkiye'de 1958'den sonraki ilk devalüasyonun yapıldığını ve 1 doların karşılığının 9 TL yerine 15 TL'ye yükselmesi örnek olarak verilebilir (Akıncı, 2010: 5-6).

Zürcher, (2016: 382-384) bu yıllara ilişkin ekonomik durum hakkında, 1965'lerden itibaren uygulamaya konulan sanayileşme yoluyla ithal ikameci politikaların, içe kapalılığın ve ithalat sınırlamalarının belli bir süre ekonomiyi ayakta tutsa da uzun vadede dış ticaret dengesinde açıklara neden olduğunu belirtmektedir. Ayrıca kamu iktisadi teşebbüslerindeki istihdam fazlalığı ile verim düşüklüğünün de ekonomiye olumsuz etkilerinin bulunduğunu ifade etmiştir.

Dönemin Başbakanı Demirel'in, muhtıradan dört ay önce, siyasal iktidarın hangi yollardan yıkılabileceği konusundaki şu tespitinden de söz etmek yerinde olacaktır: “...memleket batıyor, çatlıyoruz, çatırdıyoruz, buhran var, bunalım var, sokaklarda talebeler birbirini öldürüyor deyip, memleketi ihtilale sürükleyerek AP iktidarını devirmeyi düşünmek...” (Cem, 1977: 79). Aslında Demirel'in bu beyanatları, Muhtıra öncesinde medya aracılığıyla kamuoyunda oluşturulmaya çalışılan söylemlerin bir nevi analizidir. Demirel, Muhtıranın dört ay öncesinden, hükümetleri üzerinde dolaşan dedikodulardan haberdar olduğu gibi bir ülkede iktidarın nasıl yıpratılabileceği hususunda da yorum ve değerlendirmelerde bulunmaktadır.

1.3. Dış Politika

Peki, herhangi bir ülkede sivil yönetime karşı bir askeri müdahalede bulunulduğunda bu sadece, o ülkenin iç sorun ve tartışmalarının mı bir sonucudur yoksa ulus ötesi bir takım etkenler de bu süreçte rol oynamış mıdır? Bu soruyu cevaplarken Türkiye’yi 12 Mart’a götüren süreçte, sadece iç faktörlerin rol oynamadığını aynı zamanda en az iç faktörler kadar etkili olan dış gelişmelerin de oldukça faal bir durum arz ettiğini ifade etmek gerekir.

İsmail Cem’e (1977: 11-72) göre 12 Mart, Türkiye’nin dış siyasetini şu ya da bu nedenle alışılmış çizgisinden oynatan bir iktidara karşı yapılmıştır ve hatta bir hükümet devrilmesinde yahut darbesinde, dış etkenin görülebileceği ve izlenebileceği en açık örneklerden biri 12 Mart’tır. Hakikaten de dönemin genel havasının, bu değerlendirmeleri haklı çıkardığını söylemek mümkündür. 12 Mart öncesinde, dünya ölçeğinde etkileri hissedilen ve 68 öğrenci hareketleri olarak adlandırılan olaylardan başlayarak, Türkiye’nin Ortadoğu siyasetinde Arap coğrafyasıyla kurduğu yakın diyaloglara, ABD ile yaşanan haşhaş ekim krizine kadar yaşanan bir dizi gelişmeler, bu süreçte etkin bir rol oynamıştır.

1969 seçimlerinden sonra da iktidar görevine devam eden Demirel Hükümeti’nin izlediği Ortadoğu politikası, Türkiye’nin Ortadoğu coğrafyasında daha aktif bir rolle buluşmasını sağlamıştır. 1967 yılındaki Arap-İsrail Savaşı’nda, Sovyetler Birliği’nin Arapları desteklemesi, Türkiye’nin Sovyet savaş gemilerine boğazlardan geçiş izni vermesi ve doğrudan olmasa bile Türkiye’nin de Arapların yanında yer alması, Türkiye ile ABD’nin aralarının açılmasına yol açmıştır (Köse, 2010: 104).

Adalet Partisi’nin iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye-Sovyetler Birliği arasında birtakım temaslar kurulmuş, ikili ilişkilerde olumlu gelişmeler cereyan etmiştir. Tabii kurulan bu temas ve sağlanan müspet gelişmeler, o dönem için soğuk savaşın etkilerinin henüz azalmamasından dolayı ABD başta olmak üzere Batı’nın tepkisini çekmekte gecikmemiştir. Bilindiği üzere soğuk savaş, 1990’lara kadar etkilerini farklı yoğunluklarda sürdürmüştür.

Yine bu yıllarda ABD ile yaşanan haşhaş ekim krizi de bir diğer dış faktör unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle ABD medyasında, haşhaşın Türkiye’den temin edildiği yönünde yaygın bir kanaat oluşmuştur. Üstelik bunun iç politikaya olan etkileri de yoğun bir şekilde hissedilmiştir. O dönem için genel olarak Batı kamuoyunda Türkiye aleyhine yoğun bir propaganda faaliyeti yürütülmüştür.

Dönemin Amerikan Başkanı Nixon, daha 1968 yılında, “...Amerika’ya giren afyonu üretmekte olan ülkelere sert tedbirler uygulanmasını...” istemiştir. Yine Amerikan Adalet Bakanı’nın, 1970 yılında yaptığı çeşitli konuşmalarında, ülkelere kaçak gelen eroinin yüzde

80'inin Türkiye'den geldiğini söylemesi ilginç bir gelişme olmuş ve adı geçen bu bakan, daha da ileri giderek Türkiye'nin cezalandırılmasını savunmuştur (Cem, 1977: 44-45).

Dönemin Dışişleri Bakanı Çağlayangil'e göre, 12 Mart'ın en önemli nedeni, üslerin kullanımı sorunu ile afyondur. Kendi sözleriyle, "...12 Mart'ta CIA vardır, büyük ölçüde vardır; 12 Mart'ta haşhaş vardır..." (Cem, 1977: 47).

Çağlayangil'in üslerin kullanımı sorunu dediği konu ise, U-2 uçak krizi olayına dayanmaktadır. 27 Mayıs'ta askerî darbe ile devrilen Menderes hükümetinin son günlerinde yaşanan U-2 uçak krizi olayı, Türkiye'deki İncirlik üssünden bilimsel keşif adı altında kalkan bir U-2 casus uçağının, Sovyet topraklarında düşürülmesi hadisesidir (Gülmez ve Tahancı, 2014: 245). 12 Mart'a giden süreçte ise, Amerika'nın incirlik üssünden havalanan ve ilmi keşifler yaptığını iddia eden bu uçaklarına Türkiye'nin getirdiği çeşitli sınırlamalar ve uçuşların içeriği hakkında bilgiler istenmesi (Cem, 1977: 54), ABD'nin menfaatleriyle uyuşmamıştır. Dolayısıyla üslerin kullanımı konusunun da, Muhtıraya giden süreçte önemli bir role sahip olduğu söylenebilir.

Genel olarak bakıldığı vakit, Demirel'in iktidarı döneminde, yeni dış politikalar üretilmiş, üçüncü dünya ülkeleriyle yakınlık kurulmuş ve ABD'ye bağımlılığın azaldığı bir dönem yaşanmıştır, denilebilir. Bu olumlu süreç, bir şekilde sonlandırılarak, bölgesinde önemli bir güç haline gelmekte olan Türkiye'nin siyasi çalkantılarla önünün kesilmesiyle sonuçlanmıştır (Tarım, 2013: 67).

12 Mart öncesi yaşanan bu dış baskılar uluslararası basında da farklı yorumlara neden olmuş ve hatta dönemin hükümetine yönelik tavsiye ve telkinlere kadar varan açıklamalarda bulunulmuştur. Örneğin 20 Aralık 1970 tarihli Cumhuriyet gazetesinin birinci sayfasında Paris'te çıkan "Le Monde" gazetesinden aktarılan "Türkiye'nin Çıkmazı" başlıklı bir yazıda:

"...Türkiye'de sosyal demokrasi derneklerinin ve çeşitli sol örgütlerinin kapatılmaları kararı Türk otoritelerinin ne denli sinirli olduğunu göstermektedir. Durum her alanda çöküntüye doğru gittiğinden, ülkede bir rejim buhranından bile söz edilebilir. Başbakan karışıklıkları önlemek için baskıyı arttırırsa, geniş çapta halk patlamaları ve ordunun müdahalesiyle karşılaşabilir..."

Yine 14 Ocak tarihli Cumhuriyet gazetesinin birinci sayfasında "The Economist" adlı İngiliz dergisinden naklen alınan bir yazı da, Türkiye'nin o günkü tablosunu göstermesi bakımından ilgi çekici niteliktedir:

"...Türkiye'deki durum son haftalarda adamakıllı bozulmuştur. Ve Demirel hükümetinin nasıl iktidarda kalacağını tahmin etmek çok güçtür. Birçok gözlemciye göre önemli sorun

ordunun, duruma müdahale edip etmeyeceği değil, bu müdahaleyi ne zaman yapacağıdır...”
(Erim, 2007: 28-41).

1.4. 12 Mart’a Giden Süreç

12 Mart’a giden süreçte bir husustan daha söz etmek gerekir ki, bu konu tarihte “9 Martçılar” olayı olarak yerini almıştır. Amaçları, seçilmiş hükümete karşı bir kalkışma olan bu girişimin “9 Martçılar” şeklinde anılmasının nedeni, 9 Mart akşamı Hava Kuvvetleri Karargâhında yapılan bir toplantıdan dolayısıdır. Ülkede yaşanan siyasi gerilim ve huzursuzlukların bir yansıması olarak değerlendirilebileceği söylenen 9 Mart toplantısının uygulamaya geçemeyen kararları, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç’ın girişimleriyle önlenmiştir.

9 Martçıların önemli isimlerinden olan Celil Gürkan anılarında, Demirel’in kendileri hakkında, sivil iradeyi ele geçirmek için Meclisi kapatmayı kafalarına koymuş şahinler olarak, buna karşılık Parlamentonun açık kalacağı nispeten güdümlü demokratik bir yönetimin taraftarı olan 12 Martçıları ise, güvercinler gibi garip bir teşhis ve ayırım ile nitelendirdiğini anlatmaktadır (Gürkan, 1986: 142).

Aslında 9 Martçılar hadisesinin, orduda birkaç yıldır devam eden bir cunta hareketi olduğunu söylemek mümkündür. Üstelik bu durumdan Genelkurmay Başkanı Tağmaç’ın da haberinin olduğu görülmektedir. Şöyle ki, 24 Nisan 1970 tarihinde toplanan Milli Güvenlik Kurulu’nda Tağmaç; yapılması muhtemel bir darbenin sol bir darbe olacağını ve genç subayların bunu desteklediğini belirterek yaklaşan tehlikeye karşı ilgililerin dikkatini çekmiştir. Tağmaç’ın söz konusu toplantıda beyan ettiği düşünceleri şu şekildedir:

“...(S)olcu gençlik, orduya karşı cephe almış vaziyettedir. Bu ortam içinde ‘Silahlı Kuvvetler bir ihtilal yapmaz’ diye kimse garanti veremez. Bu seferki ihtilal 27 Mayıs’a benzemez, 1917 Rus İhtilaline benzer...” (Köse, 2010: 122).

Tağmaç’ın, 10 Mart günü “Genişletilmiş Komite Konseyi” toplantısı yapmayı planlaması üzerine, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler[§] de cunta içindeki muhataralı durumunu göz önünde tutarak, 9 Mart girişiminin 24 saat ertelenmesini istemiştir. Ardından gelişen olaylar, yüksek komuta heyetinin Tağmaç’ın yanında olmasına yol açmış ve böylelikle 9 Martçıları dışarıda bırakan ve bir anlamda onları tasfiye eden bir durum yaşanmıştır. Sonucunda, yeni darbenin resmi adı olan “9 Mart girişimi” gerçekleşmemiş ve 12 Mart

[§] Celil Gürkan, *12 Mart’a Beş Kala* isimli anı kitabında, 9 Martçı denilen grubun içinde ve başında hem Orgeneral Gürler’in hem de Batur’un bulduklarını söylemektedir. Yine anı kitabında, Batur’un önderliğinde bir Devrim Anayasası hazırladıklarını da ifade etmektedir (Gürkan, 1986: 143-231).

muhtırasının hemen akabinde, 9 Martçı olarak bilinen general, amiral ve albaylar derhal emekliye sevk edilmişlerdir (Aydın ve Taşkın, 2015: 203).

Emekliye sevk edilenlerin başında yukarıda da ismi geçen Tümgeneral Celil Gürkan gelmektedir. 9 Mart girişiminin en önemli aktörlerinden biri olan Gürkan, anılarını kaleme aldığı kitabında, 12 Mart muhtırasını veren komuta heyeti hakkında şu ifadeleri ileri sürmüştür:

“...imzacı komutanların 4’ü de Anayasal yapıyı doğrudan etkileyen bir cerrahi operasyon yapacak ve bu operasyonun sonuçlarını kabullenecek çapta kişiler değillerdi. O ünlü muhtırayı vermekle koskoca bir devleti ‘demonte’ etmişlerdir...” (Gürkan, 1986: 87).

Bu noktada, şöyle bir soru akla gelmektedir: Madem 9 Mart cuntası deşifre oldu, o zaman neden 12 Mart muhtırası meydana geldi? Bu soruya cevap olarak, toplumun gerilen sınırlarını yumuşatmak ve hem askeriyedeki hem de toplumdaki gerilimlerin havasını almak için 12 Mart muhtırasının verilmesine gerek duyulduğu yorumları yapılmıştır. Böylece muhtıra veren komutanlar, bir nevi kendi elleriyle yaptıkları 1961 Darbe Anayasasını yine kendi elleri ile değiştirmişlerdir (<http://www.yenisafak.com/12-Mart-1971-darbesinin-sebepleri-ve-sonuclari>).

Nihayetinde, ülkede belli bir süredir yaşanan ve yukarıda kısaca sözü edilen tüm bu iç ve dış faktörlerin etkisi ve yönlendirmesiyle, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç başta olmak üzere, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur’un** ortak imzaladığı bir bildiri ile 12 Mart muhtırası verilmiştir. TRT’de saat 13’te yayınlanan ve toplam 3 maddesiyle çok da uzun sayılmayacak bir içeriğe sahip olan muhtırada;

- 1. Parlamento ve Hükümetin, süregelen tutum, görüş ve icraatlarıyla yurdu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş olduğu, Atatürk’ün hedeflediği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirdiği ve Anayasa’da öngörülen reformları tahakkuk ettiremediği, Türkiye Cumhuriyeti’nin geleceğinin ağır bir tehlike içine düşürülmüş olduğu,*
- 2. Türk milletinin ve sinesinden çıkan silahlı kuvvetlerinin, bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerce değerlendirilmesi (61 Anayasası’na göre 2’li bir Meclis yapısı*

** Hava Kuvvetler Komutanı Muhsin Batur, sonradan kendisiyle yapılan bir röportajında, muhtırayı zor bir şekilde imza ettiklerini, büyük bir yük altına girdiklerini, kendiışlerini yapmaları gerekirken istemeyerek başka alanlara çekildiklerini ve bundan bir sevinç duymadıklarını ifade etmiştir. Kendisinin düzene riayetkâr bir adam olduğunu, atanma yazısının altında Başbakan’ın imzasının bulunduğunu ve bu durumların kendisini üzdüğünü ama yine de bu hareketi yapmaya mecbur olduklarını biraz daha gecikmeleri halinde ise, Türkiye’de başka türlü bir hareketle karşılaşabileceklerini belirtmiştir (Birand vd. 1994: 206).

oluşturulmuş idi), anarşik durumu giderecek ve reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak, inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkilinin zaruri görüldüğü,

3. *Bu hususların süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karalı olduğu bildirilmiştir (Birand vd. 1994: 209).*

Muhtırada sözü edilen hususların oldukça net ve emredici bir üslupla hazırlandığı görülmektedir. Bu bildirin, basın ve siyasi çevreler tarafından algılanması, hükümetin istifaya çağrılması ve istifa olmazsa ordunun müdahalede bulunacağı şeklinde olmuştur. MİT Müsteşarı Korg. Fuat Doğu'nun, Cumhurbaşkanı'nın yanından Başbakan'ı arayarak, Cumhurbaşkanı'nın hükümetin istifasını istediğini belirtmesi üzerine de aynı gün, Demirel Hükümeti istifa etmiştir (Aydın ve Taşkın, 2015: 204).

Muhtıranın ilk maddesinden de anlaşılacağı üzere, muhtırada yalnız hükümet değil, Parlamento'nun dahi anarşinin ve kardeş kavgası başlangıcının sorumlusu olarak gösterilmesi (Kirişcioğlu, 1973: 2) üzerinde düşünülmesi gereken bir noktadır. Bu noktadan hareketle asker, demokrasinin en temel zemini ve aracı olan parlamentoyu yetersiz ve gereksiz gördüğü yorumunda bulunulabilir. Kaldı ki Muhtıracıların kullanmış olduğu; “Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kanunların kendisine vermiş olduğu” şeklindeki bir tanımlama, paradoksal bir şekilde, yetki aldığını söylediği Parlamento'yu dahi, yeri geldiğinde yok sayabileceğini göstermektedir.

Peki, tüm bunlar yaşanırken, Cumhurbaşkanı Sunay nasıl bir tutum izlemiştir. Cumhurbaşkanı'nın asker kimliği dikkate alındığında, bu gerilimli ve bunalımlı döneminde Demirel'e destek vermediği görülmektedir. Aslında geriye doğru bakıldığında, AP hükümetinin iktidarda bulunduğu süre boyunca, ordu ile ilişkilerinde mümkün olduğunca dengeli bir siyaset izlediği, ordunun talep ettiği her türlü teçhizat, silah, eğitim vb. ihtiyaçları imkânlar ölçüsünde karşıladığı söylenebilir. Hatta Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın seçilmesinde de AP'nin büyük fonksiyonu ve desteği söz konusu olmuştur (Bulut, 2009: 83).

Başbakan Demirel kendisiyle yapılan bir röportajda, MİT hakkında 12 Mart dönemine ilişkin şu fikirleri ileri sürmüştür: “...istihbarat teşkilatı aslında büyük meselelerde hükümete en son olacak işi söyleyememiştir. Mesela, Angola'daki 2 kabile birbiriyle çarpışmış, şu kadar Zululu, bu kadar Mululu ölmüş. Onu size her gün sabah verir. Ama Ankara'da sizin altınızı oymuşlar onu vermez...” (Birand vd. 1994: 176). Demirel'in bu yorumları, o dönemlerde MİT başkanının asker kökenli olması karşısında, hükümetin iç ve dış istihbarat konusunda nasıl

bilgilendirildiğini gözler önüne sermekte ve Türkiye’de darbeler ve MİT ilişkisi üzerine çeşitli tartışmaları bünyesinde barındırmaktadır.

12 Mart’a ilişkin olarak bazı yazarlar, bu müdahalenin ciddi bir nitelik değişikliğini de beraberinde getirdiğini ifade etmişlerdir. Bir görüşe göre, 1913 Babı-ali baskını ile başlayan askeri müdahale geleneği, hem 1913 örneğinde hem de 1960 örneğinde ordu alt kademeleri içinde gelişen cuntaların, bağlı oldukları yüksek komuta kademesine rağmen, yönetime el koymaları biçiminde tecelli etmiş iken, 12 Mart bu eğilime son vermiştir.^{††} Bundan sonra ordu, kendi emir-komuta zinciri içinde, disiplin ve hiyerarşisini koruyarak müdahale etme eğilimine girmiştir (Aydın ve Taşkın, 2015: 206).

Muhtıranın verilmesiyle birlikte, 14 Ekim 1973 genel seçimlerine kadar süren bu ara rejimde, parlamento ve ordu destekli hükümetler görev yapmış, parlamento ve siyasal partiler feshedilmemiş olsa da, aslında ülke sıkıyönetimle ve yarı-askeri bir rejimle yönetilmiştir (Tanör, 2016: 407).

19 Mart 1971 günü Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, (askerlerin muhtırada belirttikleri partiler üstü bir hükümetin kurulması şeklindeki fikirlerine uygun olarak) bir gün önce CHP’den istifa eden Kocaeli Senatörü Nihat Erim’i hükümeti kurmakla görevlendirmiştir (Aydın ve Taşkın, 2015: 220).

Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında ele anılacak olan konu ise, iki hatıradan yola çıkılarak dönemin ruhunu verecek bilgilerdir. Bu hatıraların ilki, 12 Mart döneminde kurulan 1. Erim Hükümetinde Başbakan Yardımcılığı görevini ifa eden ve öncesinde CHP milletvekilliği de yapmış, emekli Albay Sadi Koçaş’ın anılarıdır. İkincisi ise, 33. ve 34. Cumhuriyet Hükümetleri ‘ne iki dönem başkanlık eden ve öncesinde CHP’den vekillik, bakanlık ve başbakan yardımcılığı görevlerini ifa etmiş, ayrıca akademik bir kariyere de sahip bulunan Nihat Erim’in anılarıdır.

Her iki anı kitabının ilgili sayfalarında, Nihat Erim hükümetlerinin ülkede devam edegelen ve yukarıda kısaca sözü edilen iç ve dış sorunlar karşısında ne tür tedbirler aldığından ve bunun kamuoyuna yansımalarından ayrıntılı bir şekilde söz edilmiştir. Bu minvalde, aynı kabinede görev alan her iki anı yazarının hatıralarında öne çıkardıkları hususlara ve zaman zaman birbirleriyle ters düştükleri konulara ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir.

^{††} Nusret Kirişcioğlu’nun konuya ilişkin benzer görüşleri için bkz. Giriş-s 2

2. Sadi Koçaş'ın Anıları

12 Mart döneminde kurulan 1. Erim Hükümetinde Başbakan Yardımcılığı görevini yürüten ve öncesinde CHP milletvekilliği de yapmış olan emekli Albay Sadi Koçaş, Türkiye'yi 12 Mart'a götüren gelişmelerin sorumlusu olarak, dönemin hükümetini daha doğrusu Başbakan Demirel'i sorumlu tutmaktadır. Üstelik aydınların, sendikaların ve kitlenin büyük kısmının Demirel hükümetini desteklemediğini anılarında açıkça dile getirmektedir. Ona göre Demirel, ettiklerini biçiyordu.

Koçaş anılarında, muhtıranın hemen ardından ilk bildirin Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nca (DİSK) yayımlanmış olması ve sonrasında, Türk-İş'in ve Dev-Genç'in de muhtırayı kayıtsız desteklemelerini bu duruma örnek olarak göstermiştir ((1978) s. 32-34). Dev-Genç, DİSK ve Türk-İş'in dışında, Türk Hukuk Kurumu, Türkiye Öğretmenler Sendikası gibi çoğunlukla sol eğilimli örgütler^{††} müdahaleye alkış tutmuşlardır (Birand, vd. 1994, ss. 215). Yine Zürcher (2016) de muhtırayı soldaki birçok kişinin umutla karşıladığını ve sağcı bir hükümete karşı 1960 tipi bir darbe gibi yorumlar yaptıklarını belirtmektedir (s. 374). İlerleyen sayfalarda Erim'in anılarında da benzer ifadeler bulunmakta olup konuya ilişkin değerlendirme o bölüm bahsinde yapılacaktır.

2.1. Muhtıranın Ardından Kurulan İlk Hükümet

Yukarıda kısaca zikredilen ifadelerinden ve çalışmanın ileriki bölümlerinde ayrıca sözü edilecek olan beyanlarından da anlaşılacağı üzere Koçaş, muhtıraya açıktan destek vermiştir. Fakat muhtıraya destek vermesine rağmen, Parlamento'nun kesinlikle kapatılmamasından yana bir tutum izlediğini belirtmiştir.

Aslında yukarıda değinilen üç maddelik muhtıra metninde de görüleceği gibi askeri kanat, partiler üstü bir anlayışla meclislerin değerlendirmesi sonucu, anarşik durumu giderecek kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkilini arzu etmektedir. Yani askerlerin de isteği, meclislerin açık kalmasından yanadır. Koçaş (1978: 57), parlamentonun açık kalmasıyla ilgili olarak şu görüşleri ileri sürmüştür:

^{††} 12 Mart muhtırasından radikal sol kesim büyük bir memnuniyet duymuş, gazete ve dergilerinde bu muhtıra açık bir şekilde desteklenmiştir. Fakat zamanla muhtıranın mahiyetinin farklı olduğunu gören sol aydınlar, desteklerini çekmişlerdir. Çünkü muhtıranın ardından getirilen sıkıyönetim uygulamalarıyla özellikle radikal sol örgütlere karşı sert önlemler alınmış, sendikaların toplantıları ve gençlik örgütleri yasaklanmış, Akşam ve Cumhuriyet gazeteleri on gün süreyle yasaklanmıştır. Bu gazete ve dergilerin önde gelen isimleri olan İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Çetin Altan, Mümtaz Soysal tutuklanmışlardır. Yani, aşırı sol gruplar askeri darbeye kışkırttıkları halde ortaya çıkan sonuçlardan büyük hayal kırıklığı yaşamışlardır (Akıncı, 2014: 68).

“...(P)arlamento bugün veya bir süre sonra kapatılacaksa endişe ederim. Açıklık ve hukukun üstünlüğü prensibinin rahatça çalışacağı en kötü bir demokratik parlamenter düzeni, mevcut rejimlerin hepsine tercih ederim. Hiç olmazsa yollarını sapıttıkları zaman mücadele etme olanağımız vardır...”⁵⁵

Koçaş, 12 Mart döneminde kurulan ilk hükümette çok aktif bir rol oynamıştır. Koçaş, hem askeri kanat ile olan yakın diyalogu hem de Başbakan’la eskiye dayanan dostlukları sayesinde, Bakanlar Kurulu’nun aday listesinin oluşturulmasında aktif bir pozisyon üstlenmiştir.

Erim anılarında, Koçaş’ın üstleneceğini düşündüğü görev için şu görüşleri ileri sürmüştür: “...(H)ükümet, programındaki reformları belli bir süre içinde hazırlayacağını ilan etmiş ve bu hazırlığı yapacak örgütün başına da vaktiyle Sosyalist Kültür Derneği kurucuları arasında yer almış, pırıl pırıl, ileriye dönük, bilgili, zekâlı bir genç başbakan yardımcısı getirilmişti...” (Erim, 2007: 9).

Yalnız Koçaş’ın kendi açıklamalarına bakıldığında, en başından itibaren kurulacak hükümette görev almamayı yeğlediğini ancak bu fikrine rağmen, Nihat Erim’in kendisini ısrarla Dışişleri Bakanlığı görevine önerdiğini, Erim’in kendisine hükümeti beraber kuracaklarını belirtmesine karşılık, belli bir süre bu tekliflere direndiğini ifade ettiği görülmektedir. Koçaş anılarında (1978: 60), bu durum hakkında Erim’le aralarında geçen diyalogdan şu şekilde söz etmektedir:

“...(E)rim’in hükümeti beraber kuracağız, daha doğrusu ben temaslarımı yaparken hükümeti sen tespit edeceksin, seni yanımda görünce daha çok güvenim artıyor. Senin Dışişleri Bakanı olmanı rica ediyorum deyince şaşırılmışım. Bir iki dakika düşündükten sonra,

“...(T)eşekkür ederim güveninize ve ilginize dedim. Ama bunu kabul edemeyeceğim, biliyorsunuz ben ayrılıyorum politikadan. Zaten sizin görevinizin de uzun süreceğini sanmam. Bu yüzden kararımı değiştirmeyeceğim, dedim...”

Bu noktada şu hususu belirtmek gerekir ki Koçaş, hükümette görev alma konusunda hem kendisi için hem de diğer hükümet üyeleri için bazı şartlar ileri sürmüştür. Bunlardan biri, kabinede 27 Mayıs darbesinde bulunanlara da görev verilmesi konusudur. Anılarında Koçaş bu durumu (1978: 78-79), önce Başbakan Erim’e ardından Cumhurbaşkanı Sunay’a hitaben şu şekilde açıkladığını belirtmektedir:

“...(B)en 27 Mayısçıyım Sayın Erim. Bu kabinede 27 Mayıs’ı yapanların yeri yoksa benim de olamaz...(Cumhurbaşkanına hitaben) Kişileri bırakın paşam dedim. Ben 27

⁵⁵ Aksi belirtilmediği sürece bu bölümde kaynak olarak Koçaş’ın eserinden yararlanılmıştır.

Mayısçıları kastediyorum. Bunlar o devrim hareketinin fedailerini ve temsilcileridir. Böyle bir hükümette bulunmaları şarttır...”

12 Mart muhtırasının ardından hükümeti kurma çalışmaları hiç de kolay olmamıştır. Hem Sadi Koçaş hem de Nihat Erim arkalarında askerlerin desteğini yakinen bilmelerine rağmen, kurulacak hükümette kimlerin yer alacağı konusunda çok zor bir dönemden geçmişlerdir. Örneğin dönemin en aktif işçi sendikaları kendi görüşlerine yakın bir adayın da kabinede görev almasını arzu ederken, basın muhtemel adaylar hakkında her gün farklı haberler yayınlamaktadır. Tabii bu durum Koçaş'ın (1978: 81) anılarında söz ettiği gibi, muhtemel adaylara yönelik ne ölçüde doğru oldukları bilinmeyen ihbarlar ya da baskılar sonucu kabine dışı kalan kişilerin olmasına yol açmıştır.

Koçaş, hem hükümette ve hem de önemli kamu kurumu yöneticiliklerinde (TRT gibi) asker kökenli kişilerin görev almasını istemektedir. Koçaş'ın asker emeklisi olması ve yukarıda sözü edildiği gibi 27 Mayısçı da olduğu göz önünde tutulursa, bu şekilde bir hareket tarzı izlemesi kendisine normal gelmektedir. Ancak Genelkurmay'ın, bu hususta farklı düşündüğü görülmektedir. Bu duruma, Koçaş'ın (1978: 85) anılarında bahsettiği bir olay, örnek olarak verilebilir:

“...24 Mart günü Genelkurmay Başkanı telefon ederek hükümet durumunu sordu. Kısaca belirterek 3-4 bakanlık dışında anlaşmaya vardığımızı söyleyince, Başbakanla birlikte bir görüşsek son durumu demişti. Bu görüşmede, Genelkurmay Başkanı Tağmaç, hem Cumhurbaşkanı'nın hem de kendilerinin asker bakana taraftar olmadıklarını ifade etmişti...”

Tüm bu tartışmaların sonucunda, Koçaş'ın Başbakan Yardımcılığı görevini kabulüyle birlikte hükümet kurulmuş ve ilk toplantısını 26 Mart 1971 günü gerçekleştirmiştir. Ardından Hükümet Programı, 2 Nisan'da Meclis'e sunulmuş ve 1. Erim Hükümeti, 7 Nisan 1971 günü oylamaya katılan 370 üyeden 321'inin oyuyla (46 ret, 3 çekimser) güvenoyu^{***} olarak göreve başlamıştır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 3455).

Koçaş anılarında, hükümet programı içinde yer alan iki konudan özellikle bahsetmesi gerektiğini ifade etmektedir. Birisi, haşhaş ekimi yasağı ve ikincisi ise, televizyon konusudur. Hatırlanacağı üzere, 12 Mart'a giden süreçte dış baskılar konusunda ABD'nin haşhaş ekimine karşı dönemin hükümeti ile yaşadığı krizden söz edilmişti.

^{***} Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, parlamentodaki partilere tek tek mektup yazarak hükümete güvenoyu verilmesini istemiştir. Bu hem milli iradeye doğrudan bir müdahale hem de “ara rejimin” başladığı anlamına gelmekteydi. Bu durum, parlamentoya direktif verilmesi ve adeta aba altından sopa gösterilmesi anlamı taşımaktaydı (Aydın ve Taşkın, 2015: 220).

Koçaş'a göre, haşhaş ekiminin o döneme kadar sadece yedi ilde sürdürülmesine rağmen, Başbakan Nihat Erim'in en başından sürdürdüğü inanç ve ısrarları sonucu, kalan bu yedi ilde de haşhaş ekimi yasaklanmıştır. Erim, yasağın olduğu illere sanayi tesisleri kurdurarak, köylülerin hayat standardını arttıracaklarını ifade etmesine rağmen, bu fikir hayata geçirilememiş ve 1974'lerde hükümet bu yasağı kaldırmıştır. Dolayısıyla, Koçaş'ın (1978: 148) anılarında iddia ettiği üzere, haşhaş yasağının uygulanması bazı çevrelerin söylediği gibi ABD ya da CIA'in baskısı sonucu olmamış, üstelik o dönemde Erim hiçbir yabancı ile bu konuya ilişkin temasta bulunmamıştır.

Yukarıda sözü edilen televizyon meselesine de kısaca değinilecek olursa, Koçaş'a göre, Başbakan Erim bu konuda başarılı olmuştur. Koçaş anılarında bu hususa ilişkin bir itirafta bulunmaktadır. Koçaş (1978: 149), Erim'in "köylere kadar televizyonu yayacağız" şeklindeki vaadini, hükümet programına koydurduğu zaman bunu önce inandırıcı bulmadığını belirtmiştir. Bu konu anılarında şu şekilde yer almaktadır:

"...(K)öylere kadar yayacağız Koçaş, demişti Sayın Erim. Sonra da "...(B)una inanmıyor musun..." diye sormuştu... Koçaş: Temenni ederim. Ama itiraf edeyim ki, mali konular kadar teknik açıdan da yeteneklerimizi bilmiyorum. AP de vadedmişti. Ama başaramadı. Kolay olsa, hatta mümkün olsa yapmazlar mıydı?" Koçaş'ın bu değerlendirmeleri isabetli olmamış ve Nihat Erim'in anılarından öğrendiğimize göre, hükümetin ilk döneminde vadedildiği üzere, ülkenin çoğu kırsal bölgesinin televizyon yayınına kavuşturulması için yoğun bir çaba ve zaman harcanmıştır.

2.2. Anayasa Değişikliği

Koçaş anılarında, hükümet ettikleri dönemde yapmış olan Anayasa değişikliklerinden genişçe söz etmiştir. 12 Mart'tan sonra Anayasa değişikliği teklifini ilk kez MİT Müsteşarından duyduğunu ifade eden Koçaş, bu dönemde yapılmış olan Anayasa değişikliklerinin ülkenin içinden geçmiş olduğu anarşi ve terör olayları ile yakından ilişkilendirilmesine rağmen^{††}, övgüyle bahsettiği 1961 Anayasası'nın korunmasından yana bir tutum izlemiştir.

Ona göre, siyasi iktidarların 27 Mayıs'tan ders almamış oldukları son on yıldaki gelişmelerden anlaşılakta olup, tek teminat hukuka tam yetki tanıyan 61 Anayasası'dır. Bu Anayasa'dan taviz verilmesini kabul etmemeleri gerektiğini belirtmiştir (Koçaş, 1978: 154-155).

^{†††} 1. Erim Hükümeti'nde, 26 Nisan 1971'den itibaren 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Sıkıyönetim ilan edilen iller, Ankara, İstanbul, İzmir, Kocaeli, Eskişehir, Sakarya, Adana, Diyarbakır, Hatay, Siirt, Zonguldak'tır (Aydın ve Taşkın, 2015: 229).

Anılarında, Anayasa değişikliğine çok direnç gösterdiğini vurgulayan Koçaş, devreye İnönü'nün girmesini istemiş ve bir nevi kendisinden yardım talep etmiştir. İnönü ile bu konu hakkında yaptıkları sohbet de kendisine eğer “...*(B)u Anayasa'yı temelinden kaldır, 2 yıl ülkeyi bildiğin gibi yönet...*” deseler, kendisinin aynen bu Anayasa'yı uygulayacağını belirtmiştir. İnönü ise, Koçaş'ın (1978: 160-162) Anayasa konusundaki fikirlerine destek vererek, değişiklik tekliflerinin çeşitli sıkıntılara yol açabileceğini belirttikten sonra, gerekirse Ankara'ya gelebileceğini ifade etmiştir.

Tanör'ün belirttiği üzere, 1970 yılında askeri cihette Anayasacılığa ilgi üst düzeydeydi ve askerlerin görüşü, 1961 Anayasasının toplumun bünyesine uymadığı ve fazla hürriyetçi olduğu şeklindeydi. 61 Anayasası, 1969-1974 tarihleri arasında yedi defa değişiklik geçirmiş, asıl önemli olanları ise, 12 Mart rejimi koşulları altında 1971 ve 1973 yıllarında yapılanlar olmuştur. Bu değişiklikler genel hatlarıyla, devlet iktidarının yeniden düzenlenişi ile temel hak ve özgürlükler rejimini kapsamıştır (Tanör, 2016: 412-413).

12 Mart ara döneminde gerçekleştirilen bu kapsamlı Anayasa değişiklikleri, askeri kanadın lehine önemli birtakım sonuçlar doğurmuştur. Askerler bu dönemde de tıpkı daha önce olduğu gibi, kendi ayrıcalık ve özerkliklerini arttırmıştır denilebilir. Örneğin bu ayrıcalıklardan bir tanesi, askerlerin idari eylem ve işlemleriyle alakalı yargısal konuların yeni kurulan Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'ne verilmesidir. İkinci bir örnek ise, silahlı kuvvetlerin elindeki devlet mallarının sivil yönetimce denetlenmesi usulünden vazgeçilerek, Sayıştay denetimine getirilen muafiyettir. Sadece bu iki örnek bile, demokratik bir devlet yapılanmasında olmaması gereken durumlardır (Akıncı, 2014: 67).

Bu anti demokratik pratikler bununla da sınırlı kalmamıştır. Genel anlamda 12 Mart döneminde yapılan bu Anayasa değişiklikleri ile 1961 Anayasası'nın özgürlükçü ve demokrat öz taşıyan maddelerinde büyük yaralar açılmıştır. Esasında kişi özgürlükleri aleyhine ve vesayet kurumlarının lehine, üstelik bu yapıları güçlendirici nitelikte değişiklikler ikame edilmiştir (Aydın, Taşkın, 2015: 206).

2.3. MİT'te Yaşanan Sorunlar

Koçaş'ın anılarında (1978: 233) en fazla değindiği konu, hükümetin MİT ile olan ilişkileridir. Koçaş, hükümet ettikleri dönemde, MİT ile krizlere varan birçok badire atlattıklarını belirtir. Ona göre, MİT Müsteşarı, Başbakan Yardımcısına karşı sırtını Çankaya'ya dayayarak, ferman dinlemeyen bir tutum ve davranış içinde bulunuyordu.

Birinci Erim hükümeti zamanında MİT ile yaşanan sıkıntılar o dereceye ulaşmıştır ki, bu konuda Koçaş, Başbakan Erim'in de desteğini alarak dönemin MİT Müsteşarının istifasını

talep etmiştir. Bu hususu Milli Güvenlik Kurulu'nda dile getiren Koçaş, (1978: 245) toplantıda yaptığı sunumda MİT hakkında şu görüşleri ortaya koymuştur:

“...MİT'in bir kanunu vardır. Görevleri ayrıntılı olarak o kanunla saptanmıştır. Bu görevlerin başında stratejik istihbarat gelir. Siyasi işler peşinde koşmak, tertipler almak, siyasi akıl hocalığı yapmak görevi yoktur. Hâlbuki MİT, sadece demeyeyim ama büyük çoğunlukla bunları yapmakta ve idareyi müşkül ve kanunsuz durumlara düşürmektedir. Bu suçtur. Ve biz bu suçun işlenmesine daha fazla göz yumamayız. Yani ortak olamayız...”

Milli Güvenlik Kurulu'nda yaşanan bu hadiseyi^{***} Dışişleri Bakanı, “MİT Meydan Savaşı” olarak değerlendirmiştir. Ve Koçaş'a göre, o gün bu savaşı vermiş ve kazanmışlardı. Ancak Koçaş (1978: 252) anılarında, Erim'in tutumunu eleştirmiştir. Şöyle ki;

“...(A)ma asıl önemli olan, o kadar zeki ve tecrübeli Erim, o gün Milli Güvenlik Kurulu'ndaki havadan, kendisinin ve hükümetinin yasal ve gerçek gücünü gereği kadar anlayamadı, uzun vadeli olarak değerlendiremedi...”

Koçaş anılarında (1978: 222), MİT'in valilere bile emirler verdiğini ifade etmiş ve MİT Müsteşarından emir alan valilerle çalışamayacaklarını dile getirmiştir. Hatta Koçaş'a göre valiler, suçlarının vahametini dahi idrak edememekte, MİT Müsteşarını hükümet olarak gören tavır ve yaklaşımlar içinde bulunmaktaydılar.

Koçaş, MİT ile yaşanan krizde MİT Müsteşarının asker bir kişi olmasının etkili olduğunu, MİT'in hükümete yeteri kadar istihbari bilgileri ulaştırmadığını, daha çok Genelkurmay Başkanı ve Cumhurbaşkanı ile yakınlık kurduğunu, anılarının çeşitli bölümlerinde dile getirmiştir.

2.4. Ara Hükümet ve Asker İlişkisi

Koçaş, hükümette oldukları sekiz aylık dönemde askeri kanat ile ve özellikle de Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ile fikir çatışmaları yaşadıklarını belirtmiştir. Bu minvalde Tağmaç'ın kendisinin anlam veremediği bir takım olaylar yüzünden kaprisli bir yaklaşım içine girdiğini anlatmış ve çok önceleri iyi seyreden diyaloglarının Koçaş'ın istifasını sunduğu zamanlara doğru gittikçe kötü bir hale büründüğünü ifade etmiştir (Kocaş, 1978: 535). Ancak Koçaş'ın anılarından öğrenildiği kadarıyla, Genelkurmay Başkanı Tağmaç da kendisinin

^{***} Bülent Tanör'e göre, 27 Mayıs ile Anayasallaştırılan Milli Güvenlik Kurulunun asker üyeleri, bu sayede sivil rejim ve kurumlar üzerinde zamanla artan bir denetim olanağı elde etmişler ve bu kurul asker üyeler için adeta bir “siyaset okulu”, sistemin kendisi içinde bir “zaman ayarlayıcı patlayıcı” işlevi görmüştür. Hatta 12 Mart muhtırasını veren yüksek komutanların bu belgeyi “ Milli Güvenlik Kurulu üyesi” sıfatıyla da imzalamaları, 12 Eylül 1980 müdahalesinin de yine MGK'nın asker kanadı tarafından gerçekleştirilmiş olması anlamlıdır (Tanör, 2016: 411).

istifasını istemiştir. Koçaş'ın anılarında yer alan bu açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla, asker 12 Mart'ı yapmakla kalmamış ve bir nevi bu işin sonuna kadar takipçisi de olmuştur. Görüldüğü üzere, askerlerin kurdurduğu hükümette, daha altıncı ayını tamamlamadan karşılıklı restleşmeler yaşanmıştır.

Bu durum Karpat'ın ifade ettiği gibi, Türkiye'de ordu, rejimin ve ulusal egemenliğin koruyucusu olarak, partiler dışında ve hükümetin üstünde devletin sözcüsü olmak iddiasındadır. Ordunun devlet bekçiliğini bu şekilde kendi kararıyla, kendisinin koyduğu ölçütlerde yüklenmek istemesi, bu kurumu demokrasiyle çelişen bir konuma sokmaktadır (Karpat, 2014: 55-56).

Koçaş anılarında, Başbakan Erim'i çeşitli olaylar karşısında takındığı tavırları nedeniyle eleştirmiştir. Sıkıyönetim uygulamalarının yoğunlaştığı, profesörlere varıncaya kadar birçok tutuklamaların olduğu ve aynı zamanda hükümete yakın gazetelerin de kapatıldığı bir ortamda, Başbakan'ın sıkıyönetim komutanlarına karşı, yapmış oldukları uygulamalarında daha dikkatli olmalarını söylediğinde, bir sıkıyönetim komutanının "...bize güveniniz yoksa istifa edeyim..." demesi karşısında, Erim'in mukavemetinin azalmasını şu şekilde eleştirmiştir:

"...(D)evlet idaresinin bir usulü ve zorunluluğu vardır. İsteyen istifa eder ama o usuller değişmez. Aksi halde herkesten evvel bizim de istifa edebileceğimizi belirtmek isterim, diyebilseydi; yani sorumlu olduğu sıkıyönetim icraatını eline alabilse, özellikle, perde arkasından istediğini yaptıran MİT'in ve Tağmaç'ın etkisinden kendini kurtarabilseydi işlerin şekli değişirdi. Yapamadık. Profesörler serbest bıraktırdı. Ama Erim'e de bir ad takıldı: Profesör değil, profesörcü Erim..." (Koçaş, 1978: 188).

Koçaş'ın anlattıklarına göre, hükümetin sıkıyönetimle olan ilişkilerinde özellikle İstanbul bölgesi sıkıyönetim komutanlığı ile olan ilişkiler bakımından tahammül edilemez bir boyut almıştı. Hatta yaşanan bir olay Koçaş ve on arkadaşının (11'ler olayı olarak bilinen) istifalarını hızlandırmıştır.^{§§§} Koçaş'ın anılarında bahsi geçen ve yaşananlara yeterli bir delil niteliğinde olan olay, Maltepe Cezaevinden 5 tutuklunun kaçması hadisesidir. Koçaş, tutukluların kaçtıklarından 2-3 gün sonra haberdar olduklarını hatta bu haberi gazetecilerden öğrendiğini belirtmiş ve Başbakanı dahi kendisinin bilgilendirdiğini söylemiştir (Koçaş, 1978: 495).

Yaşanan tüm bu olayların ardından Koçaş ve arkadaşları istifa kararı almışlardır. Koçaş ve on bakanın 3 Aralık 1971 günü Başbakan'a hitaben sunmuş oldukları uzun sayılabilecek istifa dilekçelerinde özetle şu ifadeler yer almaktadır:

^{§§§} Koçaş görev yaptığı 8 aylık dönem boyunca 4 defa istifa girişiminde bulunmuştur (1978: 546).

“...12 Mart müdahalesinin sona erdirmek istediği siyasal ve ekonomik bunalım, bugün biçim ve görünüş değiştirerek devam etmektedir. Sıkıyönetimin ilanından sonra Hükümet ile Sıkıyönetim arasındaki çalışma ve yürütme ilkelerinin iyi saptanamaması sonucunda ortaya çıkan bir kısım uygulamalar gerek dünya kamuoyunda gerekse Türkiye’deki aydınlar arasında kaygılar oluşturmuştur. Tüm bunların sonucu olarak, kolektif bir sorumsuzluk havasının daha uzun sürmeden etkili ve ciddi bir değerlendirme yapılması gereğine inanarak, hükümetteki görevlerimizden ayrılmaya karar verdik...” (Koçaş, 1978: 517).

Hükümetten on bir bakanın ve bunlara sonradan eklenen iki bakanın (Gençlik ve Spor Bakanı Sezai Ergun ve Bayındırlık Bakanı Cahit Karakaş) daha istifa etmesi Başbakan Nihat Erim’i çok zor bir durumda bırakmıştır.

Erim’e göre, on bir bakanın istifa etmelerinin bir sebebi de reformlar konusunda umutlarının kırılmış olmasıydı. Erim ayrıca, istifa eden bakanlardan hiçbirisine kızırgınlığı olmadığını belirterek, o ağır bunalım ortamında ezici bir yükün altına seve seve girerek sorumluluk kabul ettikleri için istifa eden bakanların her birine ayrı ayrı teşekkür borçlu olduğunu ifade etmiştir (Erim, 2007: 6-15).

Nusret Kirişcioğlu, Erim hükümetinin beyin kabinesini oluşturan on bir bakanının istifa etmesi olayını; memleketin en buhranlı günlerinde, tıpkı boykot yapar gibi, toptan ve tantana ile hükümetten ayrıldılar şeklinde bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Üstelik vatandaşların da on birlerin istifası üzerine ister istemez, bu istifacıların hükümete girmesine kimlerin amil olduğunu düşünmek mevkiinde kaldığını ve de huzursuzluğun arttığını belirtmiştir. (Kirişcioğlu, 1973: IV). Bu şartlar altında artık Başbakan’a da hükümetin istifasını sunmaktan başka bir çare kalmamıştır. Nitekim Erim de aynı gün istifasını Cumhurbaşkanına sunmuştur (Aydın ve Taşkın, 2015: 233).

Koçaş’ın başını çektiği on birlerin istifasıyla birlikte, 12 Mart’ın ardından kurulan ilk hükümet böylelikle tarih sayfalarına karışmış olmaktadır. Görüldüğü üzere, hükümet edilmeye çalışılan bu kısa süre içinde, kabine var olan enerjisini biriken sorunların çözümünden ziyade, artan kişisel çekişmelere ve istikrarsızlıklara harcamıştır. Askerlerin özellikle MİT ve sıkıyönetimle ilişkiler konusunda, sergiledikleri müdahaleci ve çelişkili tutumları ile bu sürecin esas belirleyici aktörü olduklarını söylemek mümkündür.

3. Nihat Erim'in Anıları

Nihat Erim'in 12 Mart'a ilişkin anılarına geçmeden önce, ailesinin anıların derlendiği kitaba yazdıkları sunuş yazısından anlaşıldığı kadarıyla Erim****, ortanın solunda bir akademisyen, insan hakları savunucusu ve olası Türkiye Cumhurbaşkanı adayı olan ve ailesinde asker dahi bulunmamasına rağmen, silahlı kuvvetlerin çok yakınında bulunmuş bir isim olduğu görülmektedir. Yine Erim ailesinin 12 Mart muhtırası hakkındaki fikirleri de sunuş yazısından öğrenildiği kadarıyla şu şekildedir:

"...(A)nti demokratik olsa da, bazı çevrelerce cunta olarak nitelendirilse de, Türk Ordusu demokrasiye inancını her üç müdahaleden sonra yönetimden hızla çekilerek göstermiştir..." (2007: XIV).†††

Erim'in 626 sayfa tutan anılarının üçte bire yakını, 12 Mart öncesi ve sonrasında gazetelere yansıyan haber, manşet ve yorumlardan oluşmaktadır. Erim'e göre yoğun bir arşiv çalışmasına dayanan anıları, o yıllarda yaşanan sosyal gelişmeleri açıklama noktasında, dönemi objektif bir biçimde incelemek, inanılır sonuçlar koymak ve isteyeceklere belge niteliğinde bilgiler sunmaktadır.

12 Mart muhtırası hakkında Erim'in yapmış olduğu değerlendirmelere göre, muhtıraya şu ya da bu gerekçe ile o günün Cumhurbaşkanı, hükümeti, millet meclisi, siyasi partileri, tek tek milletvekilleri ve Cumhuriyet Senatosu üyeleri uymuşlardır. Eğer bahsi geçen bu kurum ve kişiler Muhtıraya karşı dursalardı, buna ne dört komutanın, ne de hatta silahlı kuvvetlerin moral gücü dayanabilirdi (Erim, 2007: 1-2).

Erim, o döneme ilişkin anılarında hükümetin başındaki isim olan Demirel hakkında şu görüşleri ileri sürmüştür: *"...Demirel ülkede yaşanan durum hakkında meclise bilgi verdikten sonra, muhalefetin desteğini isteyecek ve eğer bu desteği almaz ise, gidip istifasını Cumhurbaşkanına verecekti. Bunu yapmamak Demirel'in başlıca hatası olmuştur..."*

Erim, Demirel'in istifasını vermesi gerektiğini söylemesine rağmen, şu itirafta da bulunmaktadır: *"...Hükümet değişikliği olsa bile eylemler durmayacaktı. Kanaatime göre, bu eylemler yurt içinden değil, yurt dışından yönetilen bir örgüt tarafından el altından*

**** Nihat Erim, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 8 Mart 1943 yılında başlayan VII. Dönem ara seçimlerinde bağımsız olarak Kocaeli Milletvekilliğine seçilmiş ve böylece siyasete ilk adımını atmıştır. 21 Temmuz 1946'daki VIII. Dönem seçimlerinde tekrar Kocaeli'nden seçilmek suretiyle, Meclis'teki yerini 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar korumuştur. Siyasetin içinde kırk yıla yakın bir süre bulunan ve suikastla öldürülen tek Türk Başbakanı olan Nihat Erim, siyasetçi kimliğinin yanı sıra gazetecilik yönüyle de dikkatleri üzerine çekmiştir (Unat, 2008: 14).

†††† Aksi belirtilmediği sürece bu bölümde kaynak olarak Erim'in eserinden yararlanılmıştır.

düzenleniyor ve sevk ediliyordu. Başbakan olduktan sonra haber alma örgütünün bana verdiği bilgileri gördükten sonra bu bende bir inanç halini aldı...” (Erim, 2007: 168-169).

Erim’e göre, 12 Mart muhtırası olağanüstü veya olağandışı bir gelişmedir. Erim anılarında, silahlı kuvvetlerin başındakileri böyle bir muhtıra vermeye iten ya da o davranışa zorlayan tehlikeleri iyi değerlendirmek gerektiğini belirtmiş, her şey doğal yolunda giderken muhtıra vermenin hiçbir komutanın göze alabileceği bir girişim olmadığını ifade etmiştir. Ona göre, bunlar okunduktan ve üzerlerinde düşündükten sonra 12 Mart döneminde ne ağır, ne güç koşulların altından kalkılmaya çalışıldığı daha insafli değerlendirilecektir (Erim, 2007: 3).

3.1. Hükümetin Kurulma Süreci

Nihat Erim, hükümeti kurma görevini nasıl kabul ettiğini anılarında şöyle dile getirmiştir:

“Muhtıra verilmiş, vazo kırılmış, parçaları ortada, beni çağırıyorlar, ‘al bu vazoyu tamir et’ diyorlardı. O durumda memleketin sivil bir hükümetle idaresinin devamı çok önemliydi. Asker parlamento da kapatarak devlete el koyduğunda yeniden demokrasiye geçmek çok güç bir iş olurdu. Parlamento mutlaka yaşamalıydı...” (Erim, 2007: 177-178).

Erim’in anılarında (2007: 128) yer alan ve 20 Mart tarihli Milliyet’te Abdi İpeççi’nin kaleme aldığı *“Erim’in karşılaşacağı güçlükler”* başlıklı yazıda; Nihat Erim’in, devlet adamlığı niteliğini uluslararası tecrübesiyle zenginleştirmiş, saygı ve güven oluşturmuş bir siyaset adamı olduğu ve kişiliği açısından bakılınca görevin ona verilmesinde isabet bulunduğu tespiti yapılmıştır. Ancak sonrasında, Erim’in CHP ve hiç değilse AP yöneticileriyle birleşme yolunu bulamazsa, yeni hükümetin kısa sürede kurulmasının mümkün olamayacağı değerlendirilmiştir.

Erim, hükümeti kurma konusunda meclisteki siyasal partilerden de temsilci bulundurmak istemiştir. 26 Mart günü onaylanan ve 7 Nisan günü güvenoyu alan Erim kabinesinde, Adalet Partisinden beş, Cumhuriyet Halk Partisinden üç, Milli Güven Partisinden bir, tabii üyelerden bir olmak üzere toplam 24 üyeden oluşan bir kabine teşkil edilmiştir. Kabinede meclis üyesi olmayan 15 teknokrat kimlikli üye de yer almıştır. Başbakan tarafından “beyin takımı” olarak adlandırılan bu kişiler, hükümetin “reformcu” kanadını temsil etmekteydiler (<http://www.hurriyet.com.tr/teknokrata-politikaci-celmesi-694>).

Erim hükümeti kurarken “üçlü denge” diye adını verdiği bir ortamdan bahsetmektedir. Başta Cumhurbaşkanı, bir tarafta meclis ve parti örgütleri ve öbür yanda da silahlı kuvvetler. Erim bu durumu anılarında (2007: 190) şöyle açıklamaktadır: *“...bu üçlü dengeyi daima göz önünde tutmam gerekiyordu, eğer bir iş görecekti idi isem... Onun için daha ilk adımda,*

hükümete almak istediğim şahıslar hakkında, askeri kanaldan kesin itiraz gelince üzülerək, fakat çaresiz buna boyun eğdim. Bu çok üzücü bir durumdu. Onlara karşı hala bir eziklik duyuyorum...”

Erim anılarında, kurulan ilk iki hükümetin başındaki insan olarak, muhtırada sözü edilen ve askerlerin huzursuzluğuna sebep olan konulara öncelik verdiğini, Anayasa ve yasalara karşı gelenlere, ulusun ve ülkenin bütünlüğüne kast edenlere karşı mücadele ettiklerini ve kumandanların istediği reformlara da büyük önem verdiklerini belirtmiştir. Anılarında (2007: 201) ön planda yapabileceklerine inandığı ve yapmaya kararlı oldukları reformları şu şekilde açıklamaktadır: “...toprak reformu, milli eğitim reformu, mali reformlar, hukuk ve adalet reformu, devlet kesiminin yeniden düzenlenmesi, enerji ve tabii kaynaklarla ilgili reformlar...”

Erim’in anılarında, reform hükümeti dediği ve programında CHP’nin 1940’lı yıllardan beri gündeme getirdiği toprak reformu, devlet kesiminin yeniden düzenlenmesi gibi esas meselelerde, nasıl bir yöntem izleneceğine dair ya da bu konuya yönelik geliştirilecek politikaların ayrıntısı hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır.

Erim (2007: 4-5), görevde buldukları zaman içinde, hükümet olarak hiçbir hukuk dışı, yasa dışı karar almadıklarını Anayasa Mahkemesi ve Danıştay’ın yetkilerini tam kullandıklarını, yargıçların bağımsızlıkları ile her türlü güvencelerinin sağlam tutulduğundan ve bunları zedeleyecek hiç bir yasanın parlamentoya gönderilmediğinden söz etmiştir

Koçaş’ın yukarıda sözünü ettiği haşhaş ekim konusunun Erim’in anılarında geniş bir şekilde ele alındığı söylenebilir. Erim, haşhaşın son kalan dört ilde yasaklanmasının ABD’nin baskısı ile olmadığını, bunun bir yandan insanlık duyguları, öte yandan haşhaş ekicisi çiftçilerin uzun süreli çıkarlarının göz önüne alınarak alınan bir karar olduğunu ileri sürmüştür. O dönem için medyada, bu yasaklama kararının ABD ile anlaşarak yapıldığı yönünde haberlere ilişkin olarak Erim, haşhaş ekimini tek taraflı bir kararla, kendi kararlarıyla yasakladıklarını dile getirmiştir, ona göre, gerçek durum budur. Erim, Hürriyet gazetesinde yayımlanan bir demecinde bu olaydan şöyle söz eder:

“Amerikalılarla biz görüşmeler yaptık, ama bu görüşmelerde biz kendi tek taraflı irademizle haşhaşı yasakladığımız takdirde, Amerika’nın buna katkısı, bundan doğacak maddi zararları telafi etmek için katkısı ne olacaktı? Amerikalılar bize bunu anlatmışlardır. Yoksa biz Amerika’yla oturup ben haşhaşı yasaklayacağım, sen de bana ne vereceksin bunun karşılığında gibi, bir milletlerarası anlaşmaya gitmedik” (Erim, 2007: 258).

3.2. Nihat Erim ve Anayasa Tartışmaları

Nihat Erim'in Başbakanlığı döneminde en yoğun tartışmalar, sıkıyönetim ve Anayasa değişikliği konularına odaklanmıştır. Hatırlanacağı üzere, Koçuş'un da anılarında en çok değindiği konuların başında, Anayasa değişiklikleri ve sıkıyönetim uygulamaları vardı. Koçuş, her ne kadar Anayasa değişikliklerinden yana bir tavır takınmasa da, Erim farklı bir görüş içinde olmuştur. Aslında Erim'in kendisi de göreve başladığında, Anayasayı uygulamak için geldiğini ifade etmesine karşılık, sonradan yaşanan gelişmelerin bu fikir değişikliğinde önemli bir rol oynadığını belirtmiştir.

Anılarında (2007: 176) geçen; *"...fakat sonradan gördüm ki, eylemleri, anarşik olayları karşılayabilmek için, Anayasa'da mutlaka bazı değişiklikler yapmak gerekmektedir. Bunu görebilmem için Başbakan olarak devletin her türlü haber alma kaynaklarıyla temasa geçmem gerekmişti..."*

Anayasa değişikliği konusuna çok önem veren Erim, konu hakkında parti liderlerinin görüşünü aldığını, birçok profesör ve yazarla görüşmeler yaptığını ve sonrasında radyo ve televizyon aracılığıyla fikirlerini kamuoyuna açıkladığını belirtmiştir.

1961 Anayasası, Erim'e göre (2007: 219-279), çok liberal ve hatta Türkiye şartlarında lüks bir Anayasadır. Alman, İtalyan ve İngiliz Anayasalarından daha ileridedir. Ancak Anayasa'da yapılacak değişiklikler ve çıkarılacak yeni kanunlar, Türkiye'de ana hak ve hürriyetlerin kısıtlanmasını ve modern Batı demokrasilerinden daha geri bir durumun yaratılmasını asla öngörmemektedir

Anayasa değişiklikleri konusunda gazetede yer alan bir demecinde Erim (2007: 329) şu fikirleri ileri sürmüştür:

"...değişiklikler 1961 Anayasası'nın bünyesini hiçbir surette değiştirmemiştir. 1961 Anayasası bütün bünyesiyle, bütün varlıklarıyla yaşamaktadır, yaşayacaktır. Bütün müeyyideleriyle yaşayacaktır. Anayasa Mahkemesi ve adalet müesseseleri, bunların hepsi yaşayacaktır."

5 Eylül 1971 günü, Anayasa değişikliklerinin Meclis'te görüşmelerinin sona erdiği günde, Meclis kürsüsüne gelen Erim (2007: 407) şunları söylemiştir:

"Arkadaşlar, Anayasalar kaskatı donmuş cisimler değildir. Gerçekten bu Anayasa değişikliklerine lüzum ve zaruret vardı. Bugün yurdumuzun 11 vilayeti sıkıyönetim altındadır. Elbette bunun bir sebebi vardır. Yurdumuz içten ve dıştan büyük bir suikast karşısında idi ve o suikast bugün de ortadan kalkmış değildir. Bu Anayasa değişikliklerinin Türkiye'de demokrasiyi kuvvetlendirmiş olduğuna içten inanıyorum."

3.3. Sıkıyönetim ve Denge Sanatı Olarak Siyaset

Yine o dönemde çok yoğun tartışmalara konu olan sıkıyönetim uygulamalarının Erim'in anılarında geniş yer bulduğunu söylemek mümkündür. Erim, sıkıyönetim ilanını Genelkurmay Başkanı ve MİT'in kendisine tavsiye ettiğini ifade etmiştir. Ancak sıkıyönetim ilanından yaklaşık bir ay sonra İsrail Başkonsolosu'nun kaçırılması^{****} olayı hükümeti zor durumda bırakmıştır. Bu durum hükümetin tutumunun sertleşmesine ve sonucunda da öğrencilere yönelik çok sayıda tutuklamalara neden olmuştur (Aydemir, 2014: 49).

Erim anılarında (2007: 225), sıkıyönetim komutanlarının yapmış olduğu uygulamalar hakkında özellikle gözaltına alınan tanınmış aydınların ve seçkin yazar sayılarının yükselmesi karşısında, bu durumu Cumhurbaşkanı Sunay'a yansıttığını belirtmektedir. Erim'in bu görüşlerinden anlaşıldığı üzere, kendisinin de yukarıda sözünü ettiği üçlü dengenin muhafaza edilmesine gayret ettiği görülmektedir. Erim'in Genelkurmay ve Cumhurbaşkanı arasında korumaya çalıştığı bu denge halinin, ilerleyen kısımlarda da değinileceği üzere, pamuk ipliğine bağlı olduğu görülecektir.

Erim'in anılarında (2007: 280), sıkıyönetim konusunda gazetelere yansıyan şu değerlendirmesi de konuya bakışını yansıtmaya açısından önemlidir:

“Ancak Türkiye devamlı olarak sıkıyönetim altında yaşayamaz, yaşamamalıdır. Ordunun asıl görevi bu değil. Ordunun asıl görevi yurdun savunmasını hazırlamak. Ona çalışmak. Şu halde Anayasamızdan başlayarak, kanunlarımızı o hale getirelim ki, bir ucu dışarıda olan ve üç istikamette gelen tehlikeleri önleyebilelim.”

Erim bu beyanları ile ordunun esas fonksiyonunun yurt savunmasına hazırlık olduğunu ifade etmesine rağmen, bir başka açıklamasında ise, ordunun görev ve fonksiyonları hakkında farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. Adı geçen bu değerlendirmesinde (2007: 329); ordunun memleket çaresiz bir bunalım içinde bulunduğu kanaati milletçe benimsendiği zaman, bir vazife şuuruyla harekete geçmekte olduğunu ifade etmiştir. Erim'e göre, memlekette bunalım herkesin huzurunu bozacak bir nitelik aldığı zaman, her vatandaş gibi, her zümre gibi, her topluluk gibi ordunun bundan müteessir olmaması mümkün değildir.

Erim bu ifadelerini daha da ileriye götürerek, siyasetçiler olarak kendi vazifelerini yapmakta dikkatli olurlarsa, demokratik hayatın bu gelişme ve tekâmül etme devirlerini atlatabileceklerini de vurgulamaktadır. Sözü edilen bu her iki beyanatından anlaşıldığı

^{****} 17 Mayıs 1971'de İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom'un Mahir Çayan'ın liderliğini yaptığı yasadışı THKP-C tarafından kaçırılması, hükümet tarafından ülke genelinde büyük bir tutuklama operasyonunun başlatılmasına yol açmış ve 19 ilde 427 kişi gözaltına alınmıştır (Aydemir, 2014: 50).

kadarıyla, Erim için ordunun tek bir fonksiyonu bulunmamaktadır. Ona göre, memlekette sıkıntı baş gösterir ve siyasiler vazifelerini iyi yapmazlar ise, ordunun da her vatandaş gibi bu durumdan şikâyet etmeye hatta müdahalede bulunmaya hakkı vardır. Bu düşünceleriyle Erim, askerin görev ve fonksiyonunun göreceli bir durum arz edebileceğini ifade etmekte (dolayısıyla darbe ve muhtıraların belirli koşulların varlığı halinde olabileceğini söylemekte) ve kendisinin deyimiyle üçlü dengeyi gözetmeye devam etmektedir.

3.4. Siyasi Bunalım ve Erim'in Tutumu

Erim hükümet ettikleri dönemde, Koçuş ve arkadaşlarının istifaları öncesinde Ekim 1971'de bunalımlı bir dönemden geçtiklerinden söz eder. Bu bunalımlı dönem^{§§§§}, 5 Ekim 1971 günü Adalet Partili bakanların hükümetten çekilme kararı almalarıdır. Asıl bunalım ise, bu çekilme kararı sonrası, Erim'in Cumhurbaşkanı Sunay'a istifasını sunmasıdır.

İlk olarak, AP'li bakanların istifasından söz edilecek olursa, Demirel bu istifa gerekçesini şöyle açıklamaktadır: “...*(H)ükümet partiler üstü ve tarafsız bir konumda değildir. Reformlarda kendi felsefemize uygun olanları destekleyeceğiz*” (Erim, 2007: 428). Cumhurbaşkanı Sunay'a göre, bu girişimin hedefi hükümet olamazdı. O hükümeti işbaşına getiren kuvvetlerdi. Demirel'in bu çıkışı karşısında Sunay, devlet başkanı olarak AP'li üyelerin hükümetten çekilmesini uygun bulmadığını belirtmiştir. Sonucunda söz konusu bunalım, Cumhurbaşkanı'nın müdahalesiyle atlatılmaya çalışılmıştır. Ancak atlatılmış gibi görünse de, Erim anılarında (2007: 421-422) bu durumu, “*bunalımı dondurduk, buzdolabına koyduk, orada duruyor*” şeklinde yorumlamıştır.

Bu gelişmeler cereyan ederken asıl bunalımın Erim tarafından gündeme getirildiği görülecektir. Şöyle ki, Erim, AP Genel Başkanı olan Demirel'i kastederek, bazı çevrelerin bu tarihi olaydan (12 Mart) gerekli dersi hala çıkaramadıklarını dile getirerek, aşağıdaki görüşleri ileri sürmüştür:

“...*AP Genel Başkanı hakkında, Başbakan iken kardeşleri için devlet bankalarından büyük ölçüde krediler sağlanmıştır. Yani Başbakanın kardeşlerini kayırma iddiaları bulunmaktadır ve bu iddialar ile ilgili soruşturma işlemi aylardır parlamentomuzda uykudadır. İnsafla düşünölsün, bu hali gören vatandaşlarda, politika usullerimize ve politikada faziletin hâkim olduğuna inanç ve güvenç kalır mı? 12 Mart'ı oluşturan olaylarla bizdeki bu ters tutumun etkisi nasıl inkâr edilebilir...*” (Erim, 2007: 429-430).

^{§§§§} Demokratik Parti Genel Başkan Yardımcısı ve Konya milletvekili Faruk Sükan, *1971 yılı sonbahar siyasi buhranının icmalı* başlıklı layihasında, Türkiye'nin 12 Mart'tan sonra ikinci bir siyasi buhranı 71 yılının Eylül, Ekim ve Kasım aylarında geçirdiğinden söz etmektedir (2007, s. 437).

Erim, sonbahar bunalımı olarak adlandırılan dönemde, yani Eylül ayından Kasım ayına kadar geçen olaylara, Maltepe Askeri Cezaevinden Mahir Çayan ve arkadaşlarının kaçmaları olayı da eklenince, hükümetin içinde ve parlamentoda huzursuzluğun, sinirlilik ve alınganlığın arttığını belirtmiştir. Hatta bu gergin ruh halinin, Kasım ayı sonunda sıkıyönetimin uzatılması konusunun Meclis'te tartışılması esnasında, ortaya konulan görüş ve eleştirilere de yansıdığını dile getirmiştir.

Erim'e göre, hükümette buldukları sekiz aylık zaman diliminde bazı gerçekler belirmişti. Erim bu gerçekleri (2007: 479), ilk olarak parlamentoda en az bir partinin sorumluluğunu candan benimsemediği bir yürütme organının, güvenceden yoksun kalacağını belirterek ortaya koymuştur. Ardından reformlar konusunda, partileri bir araya getirmenin imkânsız sayılacak kadar güç olduğunu ifade etmiştir. Erim, 12 Mart'ın etkisinin birkaç ay sürdüğünü ve gün geçtikçe gücünün azaldığını ve Hükümeti, AP'nin istemeyerek tuttuğunu vurgulamıştır. Mecliste yer alan muhalefet partilerinden CHP'nin ise, içinden bölünmüş olduğunu, Ecevit ve arkadaşlarının baştan beri 12 Mart'a ve Erim hükümetine karşı çıktıklarını belirtmiştir. Erim bu görüş ve değerlendirmeleri sonrasında, 12 Mart döneminin belki de genel resmini çizecek olan şu soruyu sormaktadır: *“İşte tüm bu durumlar karşısında biz kime dayanarak, kimin desteği ile reform kanunlarını meclislerden geçirebilecektik?”*

Sözünü etmiş olduğumuz bu sancılı ve sıkıntılı siyasi atmosferin ardından, Başbakan Yardımcısı Sadi Koçuş'un ve 10 hükümet üyesinin istifalarını sunmaları, bardağı taşıran son damla olmuş ve artık Erim'in istifasını vermekten başka seçeneği kalmamıştır. Nihayetinde, 3 Aralık günü Cumhurbaşkanı'na aşağıdaki istifa dilekçesinin arzıyla 1. Erim hükümetinin görevi sona ermiştir.

“26 Mart 1971 günü yüksek tensipleri ile kurulan hükümetin 11 üyesi bugün (3 Aralık) istifalarını sunmuşlardır. Bu durumda 11 bakanın istifalarını kabul ederek göreve devam etmek yerine, hükümetin tüm olarak istifasını sunmayı uygun buldum...” (Erim, 2007: 483).

Erim'in istifayı uygun buldum şeklinde ortaya koyduğu irade beyanı, uzun sürmemiştir. Sadece bir günlük aranın ardından, 4 Aralık günü, Cumhurbaşkanı ile görüşmesi sonrasında hükümeti tekrar kurma görevini üstlendiğini kamuoyuna ilan etmiştir. Erim, bu karara (2007: 486), 4 Aralık günü Çankaya'da Cumhurbaşkanı nezdinde, Genelkurmay Başkanı ve üç kuvvet komutanıyla toplanmaları sonucunda 12 Mart muhtırasının 3. maddesini uygulama tartışmalarının yaşanması sonrasında vardığını açıklamıştır. Erim, Cumhurbaşkanı'nın kendisine yeni hükümeti kurma görevini teklif ve rica etmesi üzerine, tekrar sorumluluk aldığını ifade etmiştir.

Erim anılarında (2007: 488), 11 Aralık günü parlamentodan 14 ve parlamento dışından 11 teknisyenin görev aldığı yeni hükümeti***** kurmayı başardığını ve bu hükümetin de bundan önceki Bakanlar Kurulu gibi, Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir zihniyetle gerçekleştirmeye üstün önem vereceğini ve de reformları hızlandıracaklarını ifade etmiştir.

12 Mart sonrası kurulan bu ikinci Erim hükümetinin de, bir önceki gibi askerlerin tavsiye ve bir anlamda telkinleriyle hatta tabiri caizse, talimatlarıyla kurulmuş olduğunu ve her ne kadar Erim'in iradesiyle şekillenmiş görülen bu hükümetin aslında askerlerce belli bir şablonda oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Fakat Erim'in açıklamalarına bakıldığında şu cümleler dikkat çekmektedir: “...(B)en hiçbir zaman “hükümeti ordu getirdi” demedim. Denmesine de müsaade etmedim. Hükümet içinde de izin vermedim. Hükümet tamamen Anayasanın çizdiği sınırlar ve usuller içinde kurulmuştur...” (Erim, 2007: 497).

Muhtıranın ardından kurulan bu ikinci hükümet, ilkinin yarısı kadar bir süre zarfında ülkeyi idare etmeye çalışmıştır. İkinci Erim hükümetinin istifasına giden süreç ile Birinci Erim Hükümeti'nin istifası arasında benzer nedenler olduğunu söylemek mümkündür. Yine sıkıyönetim komutanları ile sıkıyönetim mahkemelerinin yaptıkları uygulamalar, özellikle idam cezaları konusunda alınan kararlar, bu süreçte önemli bir rol oynamıştır.

Erim'e göre, hükümetin istifası öncesinde yaşanan ikinci bir olay da, Genelkurmay Başkanı Tağmaç ile CHP lideri İnönü arasındaki sıkıyönetim ve idam kararları konusunda yaşanan gerginliklerdir. Erim anılarında (2007: 552-554), İnönü'nün sıkıyönetimin uzatılmaması ve siyasi suçlar için idam cezasının uygulanmaması şeklindeki görüşlerinin, Tağmaç'ı gücendirdiğini belirtmiştir. Üstelik hem kuvvet komutanlarının hem de hiyerarşinin bir kademe altında yer alan sıkıyönetim komutanlarının siyasi partilerle, liderlerle çekişmeye başlamasının hükümetin yaşamasını zorlaştırdığını ve bu nedenle kendisinin çekilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Erim'in bu beyanları karşısında, Sadi Koçaş'ın Erim hakkında söylediklerine hak verilebileceği görülmektedir, ancak bu defa durum farklıdır. Yani Erim, hükümette olaylara hâkim olmak inisiyatifini kaybettiğini hissettiğinde, istifa kararını vermekte tereddüt etmemiştir. İdamlara, karşı bir duruş sergileyen Erim'in bu tavrına, her ne kadar CHP'den destek gelse de, diğer partiler tarafından kendisine yoğun bir eleştiri yapılmıştır. Erim'in Meclis'te destek bulamadığım için istifayı düşündüm demesi, bu sebeple olsa gerektir. 25 Mart'ta yapılan sıkıyönetimin uzatılması hakkındaki Meclis görüşmelerinde, Demokrat Parti

***** Yukarıdaki kısımlardan hatırlanacağı üzere, birinci Erim hükümetinde Kabinede meclis üyesi olmayan 15 teknokrat görev almıştı.

grubu adına konuşan Faruk Sükan'ın, hem Erim hükümetine hem de CHP'ye yönelik yoğun eleştirilerinden şu şekilde bahsedilir:

"...Erim hükümetleri, siyasi ve sosyal huzuru yerleştirmek gibi iddialı hedefler bir yana, devletin bir günlük asayiş hizmetlerini dahi sıhhatle yürütecek bir icraatı gerçekleştirilememiştir. Bugün milletlerarası komünizmin gündeminde birinci sırayı, Türkiye'deki idamların önlenmesi konusunun teşkil ettiği de yetkili makamlarca beyan edilmektedir. Oyun bu derece meydanda olduğu halde, iktidar ortağı bir siyasi partinin (CHP) bir süreden beri devam eden bu yaklaşımına esef etmemek mümkün değildir..." (Erim, 2007: 561-563).

Erim tüm bu gelişmeler sonrasında, kararını vermiş ve 27 Mart'ta istifa mektubunu Cumhurbaşkanı'na sunmuştur. Artık Erim, hükümetten çekilme konusunda kararlıdır. Erim anılarında (2007: 626), istifa kararında kesin bir tutum içinde olduğunu Genelkurmay Başkanı Tağmaç'a da aktardığını belirtmektedir. Anılarında Tağmaç'la aralarında geçen diyalogdan şöyle söz etmektedir:

"...Org. Tağmaç, 'acaba çekilmeniz için bizim bilmediğimiz bir neden mi var' diye sordu. Kendisinin de birlikte yaşadığı, gelişmesini birlikte gördüğümüz 'son ayların olaylarından başka sebebe ihtiyaç yoktu ki' diye yanıtladım. Bu defa artık geri dönmek niyetinde olmadığımı belirttim."

Nihayetinde, 17 Nisan günü Erim'in istifası kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı Sunay, Erim'in istifasının kabul edildiğini ve yeni hükümet kuruluncaya kadar da Ferit Melen'in Başbakanlığa vekâlet edeceğini, Başbakanlığa, Millet Meclisi Başkanlığı'na ve Senato Başkanlığı'na bildirmiştir. Erim'in anılarında (2007: 626) yayınladığı istifa mektubu ve Cumhurbaşkanı'ndan gelen cevap yazısından anlaşılacağı üzere, kendisinin bundan sonra Cumhuriyet Senatosu üyeliğine atandığı bildirilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

12 Mart döneminin, Türkiye'de demokrasinin gelişimi açısından ele alındığında, bünyesinde çeşitli dersleri barındıran bir dönem olduğu aşikârdır. Ancak her zaman olduğu üzere, genel anlamda geçmiş tecrübelerden sonuçlar çıkarılmadığı gibi, özelde 12 Mart döneminden de gerekli derslerin alınmadığı bir gerçektir.

Şöyle ki, her iki anı kitabında da görüleceği üzere, askerin gölgesinde, tırnak içinde zorlamayla oluşturulan hükümetler, hiç bir zaman uzun ömürlü olamamıştır, olamayacaktır da. Her iki Erim hükümeti ve ardından kurulan Melen ve Talu hükümetlerinin görev süreleri bunun delilini oluşturmaktadır. Muhtıranın ardından Cumhurbaşkanı'nın, Erim'i hükümeti kurmakla görevlendirmesi sonrasında, 1. Erim Hükümeti 26 Mart 1971 ile 3 Aralık 1971 (Koçuş ve

arkadaşlarının istifalarını sundukları) tarihleri arasında dokuz aya yakın bir zaman diliminde, yerine gelen 2. Erim Hükümeti ise, 17 Nisan'a kadar dört ay süreyle iktidarda (!) bulunmuştur. 1973 seçimlerine kadar yaklaşık 2,5 yıl süren 12 Mart ara döneminin, yarıya yakın bir zamanında Erim ve kabinesi yönetim vazifesini üstlenmiştir. Tabii ne dereceye kadar yönetimde veya iktidarda bulduklarını kestirmek zor olmasa gerektir.

12 Mart'ın ardından ilan edilen sıkıyönetim, MİT'in ve Genelkurmay'ın kontrol ve gözetiminde sürdürülmüştür. Anı kitaplarından hatırlanacağı üzere, sıkıyönetim uygulamaları hem Birinci hem de İkinci Erim Hükümetlerinin en çok sıkıntı yaşadığı konuların başında gelmiştir. Bunda, sıkıyönetim komutanlarının hükümete oranla Genelkurmay'la olan yakın çalışma ve münasebetleri yanında, MİT'in sıkıyönetim komutanlarına gönderdiği çoğu asılsız ve aşırı uygulamaları içeren dosyaları ve sözde istihbaratları etkili olmuştur denebilir.

Anılarda yaşandığını öğrendiğimiz tüm bu olaylar neticesinde ve Koçuş'un (1978: 207) da vurguladığı üzere, "kendilerinden başka herkesin iktidarda olduğu o dönemde", hükümetin görev yapma imkân ve kabiliyeti kalmamıştır. Hatta bu durumun aynı hükümette, aynı dünya görüşlerine sahip insanların bile birbirlerine ters düşmelerine neden olduğunu söylemek mümkündür. Hatırlanacağı üzere Koçuş, (1978: 188) sıkıyönetimin sınırları zorlayan uygulamaları karşısında, takındığı tavır nedeniyle Nihat Erim'i eleştirmiş ve Erim'in, perde arkasından istediğini yaptıran MİT'in ve Tağmaç'ın etkisinden kendini kurtarabilmesi durumunda işlerin şeklinin değişeceğini ifade etmişti.

Aslında bu durum, yani sıkıyönetim adı altında iç güvenliğin silahlı güçlere bırakılması, Bülent Tanör'ün sözünü ettiği üzere, ister istemez askerlerin siyasallaşması sürecini de hızlandırmaktadır. 1961 Anayasası'nın anarşi ve terör olayları karşısında tek çare olarak sıkıyönetimi öngörmüş olması, askeri güç-sivil otorite ilişkileri açısından bir eksiklik meydana getirmiş ve bunun neticesinde de askeri müdahalelerin sıkıyönetimli bir ülkeden doğmaları sonucunu meydana getirmiştir (Tanör, 2016: 411).

12 Mart muhtırası verildikten sonra, anılarından öğrenildiği kadarıyla hem Koçuş hem de Erim, muhtıranın destekçisi ve taraftarı olmuşlar ve her ikisi de dönemin Adalet Partisi iktidarını yaşanan olayların sorumlusu ilan etmişlerdir. Üstelik bu görüşlerini kamuoyuna mal edip, toplumdaki genel kanaatin bu yönde tezahür ettiğini söylemişlerdir. Ancak, bu konuya ilişkin kesin bir tanımlamada bulunmak güçtür. Hele hele yaşanan olaylara günümüz penceresinden bakıldığında, o dönemki kamuoyunu kimlerin ve hangi güçlerin yönlendirdiği sorusu sorulacak olursa, üstelik kitle iletişim araçlarının bu kadar yoğun ve yaygın olmadığı da göz önüne alındığında, kamuoyunun nasıl bir tepki vereceğini peşinen kestirmek zor olsa gerektir.

Dolayısıyla Erim'in anılarında (2007: 2) sözünü ettiği, "...12 Mart günlerinde, Cumhuriyet gazetesi, muhtırayı 'milli iradenin manevi tezahürü' olarak selamlamaktaydı. Birçok kuruluş muhtırayı alkışlamada birbirleriyle yarışa girmişti..." sözlerinin sağlıklı bir tahlile ihtiyacı vardır. Kaldı ki Erim'in bu tahlilinin peşin bir hüküm olduğu, yine kendisinin anılarında geçen şu sözlerinden anlaşılmaktadır: "...(T)arih yazmak için henüz yeterli zaman geçmedi. Bu bakımdan beş, altı yıl çok kısadır. En az elli yıl geçmeden bir dönemin tarihi yazılamaz derler. Bu söz çeşitli yönlerden doğrudur..."

12 Mart'a ilişkin her iki anı yazarının da görüşü; ordunun tek bir fonksiyonunun bulunmadığı, memlekette sıkıntı baş gösterir ve siyasetler vazifelerini iyi yapmazlar ise, ordunun da her vatandaş gibi bu durumdan şikâyet etmeye hatta müdahalede bulunmaya hakkının olduğu şeklindedir. Bu düşünceleriyle hem Erim hem de Koçaş, askerinin görev ve fonksiyonunun göreceli bir durum arz edebileceğini savunmakta ve bu görüşleriyle askeri yönetimlerden, darbe ve muhtıralardan yana bir tutum sergilemektedirler. Kendilerinin ortaya attıkları bu görüşe göre, 9 Martçılara da hak vermek gerekecekti. Hatırlanacağı üzere 9 Martçılar da, memleketteki sıkıntılardan şikâyet etmekle kalmamış ve yönetime müdahale etme cüretini göstermişlerdi.

Anayasa gereği oluşturulan kurum ve kurullarda üye olarak yer alan, dolayısıyla hükümetle çok yakın bir mesai içerisinde bulunan ordunun, memlekette eğer bir bunalım söz konusu ise, bunu muhtıra vererek ya da darbe yaparak gidermeye çalışması ve her müdahaleden sonra Anayasa değişikliklerinin gündeme getirilmesi, asıl sorgulanması gereken noktalardır. Ordunun, devlet organlarını yöneten hükümete kanunlar çerçevesinde yardımcı olmak yerine, işleri belli şablonlarla idare etmeye kalkması, demokrasinin ruhuna uygun bir hal tarzı olmadığı gibi ülkenin sosyal bütünlüğünde derin yaralar açmakta ve yapılan hareketi her açıdan sorgulanır duruma getirmektedir.

Kaynakça

- Akıncı. A. (2014). Türkiye'nin darbe geleneği: 1960 ve 1971 müdahaleleri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*. Nisan 9 (1). s. 55- 72
- Akıncı. T. (2010). *Birinci milliyetçi cephe hükümeti ve İzmir basını*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü. İzmir
- Aydın. S. Taşkın. Y. (2015). *1960'tan günümüze Türkiye tarihi*. İstanbul. İletişim Yayınları.

- Aydemir. S. S. (2014). *12 Mart 1971 askeri muhtırasına giden süreçte üniversite olayları*. Erişim tarihi: 02.01.2017. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/155092>.
- Birand. M.A., Dündar. C., Çaplı. B. (1994). *12 Mart-ihtilalin pençesinde demokrasi*. Ankara. İmge Kitabevi.
- Bulut. S. (2009). 27 Mayıs 1960'tan günümüze paylaşılamayan demokrat parti mirası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 19. s.73-90, Erişim tarihi: 02.11.2016. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/sufesosbil/article/view>.
- Cem. İ. (1977). *Tarih açısından 12 Mart-tarihteki yeri ve sonuçları*. İstanbul. Cem Yayınevi.
- Erim. N. (2007). *12 Mart anıları*. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.
- Gülmez. N. Tahancı. B. (2014). Soğuk savaş dönemi çekişmelerinden bir örnek: U-2 uçak krizi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. XIV/28. s. 225-252.
- Gürkan. C. (1986). *12 Mart'a beş kala*. Ankara. Tekin Yayınevi.
- Kalkan. E. (2001). *Teknokrata politikacı çelmesi*. Erişim tarihi: 31.12.2016. <http://www.hurriyet.com.tr/teknokrata-politikaci-celmesi-6946>.
- Karpat. K. (2014). *Türk demokrasi tarihi*. İstanbul. Timaş Yayınları.
- Kayalı. K. (2015). *Ordu ve siyaset 27 Mayıs-12 Mart*. İstanbul. İletişim Yayınları.
- Kocabaş. S. (2015). *12 Mart 1971 Darbesi'nin sebepleri ve sonuçları*. Erişim tarihi: 02.01.2017. <http://www.yenisafak.com/hayat/12-mart-1971-darbesinin-sebepleri-ve-sonuclari-2095322>.
- Koçaş. S. (1978). *12 Mart anıları*. İstanbul. Cem-May Yayınevi.
- Koçak. C. (2016). *Darbeler tarihi, 27 Mayıs, 22 Şubat, 21 Mayıs ve 12 Mart*. İstanbul. Timaş Yayınları.
- Köse. S. (2010). *Türk demokrasi hayatında 12 Mart 1971 Muhtırası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Afyonkarahisar.
- Kökden. U. (2009). *12 Mart günleri (1971-1974)- karşı günlük anı*. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.
- Kirişcioğlu. N. (1973). *12 Mart, İnönü-Ecevit ve tahkikat encümeni raporum*. İstanbul. Baha Matbaası.
- Neziroğlu. İ. Yılmaz. T. (2013). *Hükümetler, programları ve genel kurul görüşmeleri, Cilt 5, (26 Mart 1971, 17 Kasım 1974)*. Ankara. TBMM Başkanlığı Yayınları.

- Tarım. O. (2013). *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Adalet Partisi ve Türkiye*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Tanör. B. (2016). *Osmanlı- Türk Anayasal gelişmeleri*. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.
- Unat. K. (2008). *Ulus, Yeni Ulus ve Halkçı gazeteleri ışığında Nihat Erim'in siyasi kişiliği ve gazeteciliği (1945 – 1955)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü. Ankara.
- Weiker. W. F. (1967). *1960 Türk ihtilali*. Çev. Mete Ergin. İstanbul. Cem Yayınevi.
- Zürcher. E. J. (2016). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul. İletişim Yayınları.